

HET TWEEDE BOECK,

van de

L U C H T.

Van de Nootsakelijkheid, en Ver-
scheydenheit des Luchts, en uyt
wat oorsaken de selve veel veranderinge
onderworpen is.

Het Eerste Capittel.

NAdien dat aen de Lucht is wonder veel gelegen,
Soo dient van sijne krachten hier mede niet gesworen:
De lucht speelt in de mensch so langh sijn ader slaet,
Het sy dat hy sich rust, of op en neder gaet.
Wy nemen sijn en dranc' alreer by korte sonder,
Na dat de tyt verreyt, en diensigh weri bevonden;

Maer yder nu: de lucht door al den gantschen dagh,
Soo dat hy sijn gebruyck niet rent ontdecken magh.
Het staet dan yder mensch met alle tijt te leuen,
Wier dat hy, na de kunst, sijn wooningh heeft te seuen;
Want soo hy sich begeeft in ongesonde Lucht,
Wet dat sijn korte tyt in haest daer henen vlucht:
Wet dat wy rijen slanc en ongesonde dampen
Niet anders rijen kan als valderhande rampen.
Weest dan voor 't Element en sijne krachten berreyt:
Want wy een dicke Lucht onstaet een dommen geest.

Onder de ses verhaelde middelen der Gesontheyt,
En is de Lucht de minste niet. Sy geeft onse na-
tuur-

tuerlicke wermte en Geesten, bequaem voedsel en verkoeling, ontfangt oock daer-en-boven de roockachtige dampinge, die ons Lichaem uyt-geeft. Wt dese drie oorfaaken is de Lucht een van de middelen om onse Gefontheit te helpen bewaren: het welck sy doet soo van wegen datse rontom ons sweeft, en door de kleynne sweet-gaetjens van de huyt binnen ons Lichaem dringht, als infonderheydt datse door den asem in-getrocken wert. Op dese manier heeftse de meeste macht om ons Lichaem te veranderen, alsoofse met meerder hoop en kracht indringt. Door het adem-halen vervult sy eerst de mont, neus, hersenen, de stroote-pijp, ofte lucht-ader, longe, hert, en alle de slag-aderen, uyt de welke sy als in een oogeblick door het geheele Lichaem verspreyt wert.

De Lucht en streckt niet alleen tot de Gefontheit, maer selfs tot het Leven, het welck buyten de selfde nauwelix een oogeblick bestaan kan, sonder terstont uyt-geblusht te werden. Want gelijk de Vlam in de koppen, ofte een nauwe plaets bestoren zijnde uyt-gaet: So is 't oock als een dier, de keel, en al de Lucht-gaten gesloten werden, dat de natuerlicke Wermte terstont verstickt. En sulcx om drierley oirsaeck, nu verhaelt, te weten, gebreck van voedsel, verkoelingh, en uyt-waesselen. Want die drie niet voldaan zijnde, soo volghet het vergaen, en uyt-blussen van de natuerlicke Wermte, welckers behulp sy tot het leven nootwendigh van doen heeft. In Bad-stoven, en Heet weder, wert de Wermte, die ons kracht geeft, daerom verilapt, om datse door de Koele Lucht geen ververstingh en krijght. Want de Hitte, die ons omvangt, als sy onmatigh is, en treckt niet anders onse wermte uyt, dan gelijk de vlam van een kaersse, niet of weynigh daer van overlatende; waer door wy verswakken, vergaen, en ten laetsten sterven. In tegendeel de Koelte, gelijkse de vlam, soo bewaertse oock, voor vervliegen, onse natuerlicke wermte: hoe-wel groote, en onmatige Kouw, als hy langh by blijft, de vlam en wermte te leer na binnen drijvende, even-eens gelijk de Hitte, het Leven beneemt. En de uyt-wendige Hitte en beschadicht ons niet alleen, om datse de natuerlicke Wermte doet verdwijnen: maer oock om datse niet en verkoelt, ja het Hert, en 't Ingewant noch meerder onsteekt, waer door sy verwelcken. Sulcx doet merckelicker heete Lucht langh met den adem in-getrocken. My gedenckt noch, als ick eertijts de vromdigheden buyten *Napels* sagh, aldaer mede gebracht werde in een bad-stove (sy noemden se *Sudatorio*) speloncks-gewijs in een Klip gehouden, in dewelke soo groote hitte was, dat men maer een weynigh daer in geweest zijnde, scheen te verstmachten, van den heeten damp, die de swavelachtige, en brandende gront aldaer op geeft, gelijk breeder te sien is in 't 1. Deel en 't 4. Boeck van den *Schat der Ongefontheit* op 't 12. Capittel. Wt de selfde oirsaeck stikken wy oock, wanneer wy lang na malkander in weynig Lucht zijn,

niet anders als de visschen in weynigh Water. Vorders noch in Bad-stoven, noch in hitte van de Son en onbreect onse Wermte geen voedsel, maer gaet alleen uyt, om dat sy door de koelte niet verquickt en wert. Dan de gene, die mont, neus, ofte keel gestoren is, stikken niet alleen door gebreck van verkoeling, maer infonderheydt van voedsel. Dat siet men aen yemant die in 't water sinckt, de welke haest soude stikken, by al dien hy door de Lucht, en 't Aeffemen niet geholpen en werde, sulcx geschiedende niet om dat hem verkoelingh, maer wel bequaem voedsel voor de Wermte en geesten onbreken. Nu als yemant wel veel en koele Lucht door den adem in-getrocken heeft, en de selfde inhoudt sonder yet uyt te geven, die moet nootfakelick sterven, niet door gebreck van verkoeling, ofte voedsel: maer om dat de roockachtige dampen in-gehouden werden, de welke, niet anders als dicken roock de vlam, het Hert doen stikken.

Sommige trecken de kracht van de Lucht noch verder, en meenen dat sy niet alleen de Geesten, maer selfs oock ons Lichaem kan voedsel geven, gelijk men schrijft van den Chameleon, en Paradijs-vogel. En al-hoe-wel de wijs-gerige *Aristoteles* schrijft, dat een suuyver *Element* niet en kan voeden, gelijk wy oock gemeenlijk seggen, dat niemant by de wint, ofte by de lucht en leeft: Soo is even-wel den Heere van *Verulam*, Cancellier van *Engelant* 1. *Hist. nat.* 3. in geheel ander gevoelen, als gesien hebbende eenige Ratten, vier ofte vijf maenden na den anderen slapen, die hy niet en kan gelooven, hoe veel natuerlicke vochtigheit sy oock mochten hebben, als van de Lucht. Het selfde bewijst hy met *Ajnyen* en diergelijcke Bollen, die in de Lucht gehangen zijnde, niet en laten te wassen, en al wassende meerder gewicht krijgen, als te voren. Waer op (seydt hy) ick stoutelick besluyt, dat de Lucht haer kan verdicken tot sulcken trap, die gewicht en voedsel kan by-brengen. En niemant en behouft te dencken, dat die groey komt van eenige vette vochtigheit, in de selve gebleven zijnde. Want als dat was, dan en souden de planten, die alsoo opgehangen zijn, niet swaerder werden: welke swaerte niet anders als de omswevende Lucht en is toe te schrijven. Dit bevestigt hy met het gene in *Egypten* geschiet, dat is, wanneer een stuck slijcks van den *Nijl* in de Lucht op-gehangen werde, de selfde swaerte sal houden tot den 15. van Braeck-maent, wanneer die riviere begint te wassen; maer dat het daer na veel swaerder wert, soo dat het in minder als twee maenden het derde scheelt. En sulcx meenen oock de Egyptenaers niet te kunnen geschieden, als door een groote veranderinge in de nature van de Lucht, op die tijdt, en dan komen mede al de siekten over *Egypten*. Om de selfde reden wert de *Taback*, in de Lucht op-gehangen zijnde, eerst droogh, en licht, en krijght daer nae wederom sijn vorige swaerte.

Van wat Gestaltens of Hoedanigheyt de Lucht is, de selve geeffte eerst aen de Geesten, daer na aen de Vochtigheden, ten lesten oock aen de gestaltenis van de Deelen des Lichaems.

De beste Lucht is, de welcke in hitte, koude, vochtigheyt, en drooghte gematight is, die dun, suuyver en klaer is, die met lichte winden beweeght, en somtijts met een gesonden regen gedoopt wert. Want door de Winden, insonderheyt die uyt 't Noorden waeyen, te seer beroert zijnde, is sy al te droogh. Maer alsse met matige poosen door-waeyt, en somtijts, doch niet lange, beregent, dan wert de drooghte door den regen verfrist, en wederom den regen door de drooghte gematight. Soodanige Lucht behout onse natuerlicke wermte in haer matigheyt, verquickt de geesten, verdunt het bloot, verheugt het herte, vermaeckt het gemoet, verweckt den geest en 't verstant, bewaert het gantsche Lichaem in volle gesontheyt, maect het selve wacker tot alle werckinge, en is yder mensche van wat jaren, en gematigheyt hy zijn magh, nut en gesont. Van sulcken gematigheyt maect *Plutarchus* gewag in 't leven van *Servorius*, beschrijvende de Geluckige eylanden, (leggende over *Barbaryen*) en verhaelt dat de Lucht aldaer geheel gematight is, suuyver, en weynigh veranderingen onderworpen. Want dat de Noorde winden aldaer geen kracht en hebben, de Zuyde matelick vochtigh zijn, so dat de aerde sonder moeyte alles voort-brengh. Soodanigh is het eylandt *Zeylon*, seyt *Orosius* l. 4. de gesontste plaets van geheel Indien, alwaer alles van selfs voortkomt. Het lant is gestadig groen, en de boomen zijn altyt vol bloemen, ofte met vruchten geladen. In tegendeel is 't quade en ongesonde Lucht, de Ongematighde, te weten, die te heet, te kout, te vochtigh, ofte te droogh is, alsoo de selve ons Lichamen doet veranderen van haren natuerlicken stant, en hare ongematigheyt ons in-druckt. Soodanigen Lucht siet *Plinius* 5. 5. in de eylanden van *Galata*, en *Clupea*; en is mede te *Tolouise*, en *Provence* in Vranckrijck, alwaer de Pest dickwils seven jaer aen malkander duert, gelijk *Scaliger* schrijft aen *Cardanum*. En is by ons sulcke Lucht ontrent *Sluys*, *Steen-bergen*, en in 't eylandt van *Willemsstadt*. Evenwel is ongematighde Lucht den eenen soo bequaem niet, als den aaderen, gelijk hier na in het tweede Deel geseyt sal worden.

Noch erger is de bestoten Lucht, gelijk in Kamers die langh toe-gestaen hebben. Soo verhaelt *Albertus Magnus* van een put, die te *Padua* geopent werde, waer uyt soo quade Lucht quam, datter vele Menschen af storven. Sulcx geschiet oock door boosheyt van quade luyden. Waer van *Nicephorus* een exempel heeft in het 14. boeck van sijn Gnecksche historye op 't 18. cap. Als *Maruthas*, den Bisschop van *Mesopotamyen* van den Keyser *Theodosius* gevonden was aen *Isidigerdes*, koning van *Perffen*, de *Magi* vreesende voor haren Goddienst, verweecten eenen grooten stanck, over-al waer

de Koningh soude komen om den Bisschop te ontfangen, en leyden de oirsaek op de Christenen.

Dicke, mistige, onsuuyvere Lucht, verdonckert de geesten, verdikt en verfwackt het bloet, benauwt het herte, beswaert het gemoet, en maect het gantsche lichaem loom en traegh: en overvallende en verfwackende de natuerlicke wermte, belet alle haer werckinge, en maect den Mensche grof, dom, plomp, en van kort leven. En de *Garamanten* (gelijk *Plinius* schrijft) en konnen nauwlicx de 40. jaren halen, om dat sy leven in een vuyle en onsuuyvere Lucht.

Heete Lucht, gelijk wy meest hebben ontrent de Honts-dagen, verhit so van binnen, als van buyten onse Lichamen, verdunt, smelt, en verbrant de Vochtigheden, scharpt, en vermeerdert de Gal, onsteekt de Geesten; waer op dan brandige Koortsen, en hevige Sieckten volgen. En om dat soodanige Lucht, de onsenlicke gaetjens van de huylt openende, de natuerlicke wermte uyt-treect, en doet vervlieggen, soo verfwackte het verteren, en al de werckinge, en maect derhalven het gantsche Lichaem maf en slap. Hier van heeft het Romeynsche leger, gelijk *Iul. Caesar* schrijft, groote schade geleden, als oock het leger van *Antonius*, als het tegens de *Parthers* trock. Het selfde is oock gebeurt, als Keyser *Karel de 5.* tegens raet van vele, sijn groot leger in *Afriken* voerden midden in de honts-dagen, waer door hy de helft van sijn volck verloor. Daerom seyde *Aristoteles*, dat de *Moren*, en die in *Afriken*, daer de Son de aerde seer verhet, woonen; niet langh en leven, om dat haer natuerlicke wermte door de groote hitte van de Son vervlieghet, en haer lichaem haest verdrooght wert.

In tegendeel Koude Lucht verkoelt, treect toe, maect vast, besluylt en vermeerdert de innerlicke wermte, en doer daer door alles beter verteren; verweckt het water, soo om dat de vochtigheyt niet uyt en sweet, als oock insonderheyt om datle door het toe-sluyten en toe-dringen, gelijk als met de hande uyt een natte spongye na beneden uyt-geperft werdt. Daer-en-boven maect de koude Lucht dat de Lichamen sterck, en van goede verwe zijn, 't welck men siet aen de Luyden, die in 't Noorde woonen, en de Kouw soo gewent zijn, dat sy daer van geen ongemack en voelen. *Ziglerus* verhaelt van de *Lappen*, en *Finnen*, dat als sy om Koopmanschap in *Sweden* komen, niet eens in de badt-stoven haren voet en setten, jaer niet eens onder dack en vernachten, als met gevaer van haer leven, maer slapen onder den blauwen hemel gerolt in vellen. Die hardigheyt hebben sy oock onlanghs getoont in den oorlogh van *Duytslandt*, als sy soo wel des winters, als somers in 't veldt bleven. Diergelijcke verhaelt *Barclaius* van de *Yren*, dat sy met een enkel kleetgen regen, en kouw uyt-staen, op de jacht soo rasch loopen als het wilt, en dat haer, als sy moede zijn, ofte van den nacht overvallen werden, de aerde genoeghis, en gedeckt zijnde met snee,

znee, ofte van regen wech-vloeyende, eerder wacker werden van uyt-geslapen te hebben, als door het ongemack van den Hemel. Maer in andere geeft de Lucht, die boven maten kout is, een groote traegheyt, en versijfheyt in alle de leden, waer op dickwils een versterkinge volghet. Sulcx hebbe ick veeltijts gesien in de Krijghs-luyden, die, op de uysterste schilt-wacht staende, het kout vyer in haer voeten kregen. En in 't jaer 1491. wasser soo bittere kouw, datter hondert Knechten van den Koningh *Pludislans* van Hongaryen tegens *Maximilian* oorlogh voerende, die om voer op-getrocken waren, van Kouw gebleven zijn.

Vochtige Lucht vervochticht het lichaem, versacht de huyl, doet veel overtolligheyt groeyen, maect de Menschen van geesten en leven traegh: en als sy wat onmatelick vochtigh is, verweckt veel Sinckingen, en Siecken daer uyt spruytende. Wy sien, als *Litus* in sijn Romeynsche historye gewach maect van vochtigh weder, gemeenlick daer by voeght, datter Pest op gevolgt is. Want daer en is geene hoedanigheyt die meerder de bedervinge onderworpen is, als de Vochtigheyt. Nudat *Plutarchus* in 't leven van *Alexander de Groot*, een vochtige Lucht prijft, sulcx schijnt te sien op het trecken door het zant, 't welck de Krijghs-knechten seer moeyelick viel, en verbetert werde door veel regen, die het zant aen een doende kleven een vaste padt maecte.

Drooge Lucht verdrooght alle de gestaltenis des lichaems, vermindert de overtolligheyt, maect het lichaem rap, en ras, en den geest wacker. Dan al te groot zijnde, verweckt drooghte, magerheyt, en maect den buyck hart.

Hoe nu dese onmatigheyt verbetert werd, zullen wy in 't tweede deel aenwijzen.

Wat vorders de gestaltenisse des Luchts aengaet, de selve en is niet allefins, en altydt even eens; maer verandert uyt verscheide oorsaken. En voor eerst is sy verscheide na de gelegentheydt en natuere van de plaetse.

Tot de *Gelegentheydt* behoort eerstelick op wat *climaet*, ofte hoek van de werelt de plaetse gelegen is. Het eene Lant is heeter ofte kouder, na dat het verder ofte naerder leyt van den *Cirkel Equinoctiaal* ofte *Tropicus Cancri*; en op wat graeden breete, gelijk de Sterrekijkers spreken. De oude Lant-beschrijvers hebben de Werelt volgens de eygen cirkels van den Hemel, daer sy onder leggen, verdeelt in vijf *Zonas*, als of men swachtels of Banden seyde. Hier van wort den eersten begrepen tusschen beyde *Tropicus*, en de Linye gaeter midden door; De tweede komt tusschen de *Tropicus Cancri*, en *Circulus Arcticus*; De derde tusschen de *Tropicus Capricorni*, en *Circulus Antarcticus*; De vierde werdt besloten met den *Circulus Arcticus*, na 't noorden; Den vijfden met den *Circulus Antarcticus* na 't suyden. Drie van dese hebben de Oude gekeurt onbewoonbaer te zijn: Leege tusschen beyde de

Tropicus, alsoo zy geloofden dat de Son (die recht boven den top gaet van de gene die daer woonen) met sijn recht nieder-stekende stralen een onlijdelicke hitte aldaer verweckte: Waerom sy dien bandt ofte swachtel *Zona Torrica* dat is brandende genoomt hebben. De twee aen beyde de *Polus* na het Noorden en 't Westen, zijn by haer geheeten *Zona Frigida*, dat is koude banden, om dat daer altyt een felle en bijtende kouw is, door dien de Son met sijn gansch-schemmisse stralen de aerde daer maer even en bestrijckt, en niet in sulcken rechte en raekt dat sy warmte kunnen maken. De twee overige geven sy den naem van *Zona Temperata*, dat is gematige Banden, dese meenden sy alleen bewoonbaer te wesen; Dan de Onder-vindinge, die de beste Leer-meesterlike is, heeft, door de verre reyfen van de Portugysen, Spaengiaerts, en ons genouch betoont, dat niet alleen den brandenden Bandt vele volkeren bewoonen; (de heete Lucht door andere middelen, aengewesen in 't eerste cap. van de Hollantsche Genees-konste verbeterd werdende) en soo van alderhande Dieren als verscheide Vruchten overvloedigh versien is: Maer oock dat selver de koude Banden op vele plaetse, insonderheyt na het Suyden, van geen inwoonderen verfeken zijn. Want hoe een Lant langer de Sonne heeft, en hoe de stralen daer rechter en vlacker op vallen, hoe het heeter is: en in tegendeel, kouder. In werne Lucht, seyt *Aristoteles*, en die wel door-waeyt wert, leven de Menschen meest langh. 'T welck *Cardanus* bevesticht met die van *Goa*, de hooft-stadt in Oost-Indyen, liggende op een inham van de zee, alwaer op sijnen tijt noch frische luyden gevonden zijn van 116. en 136. jaren.

Wt dese gelegentheydt voornamelick is niet alleent groote veranderinge onder de menschen van langh leven, sterckte, en gesontheit des lichaems, maer oock in verstant en manieren. Soo seydt *Hippocrates* in sijn boeck van de Lucht, Wateren en Plaetsen, dat de gene, die in de Noortsche steden woonen, wat wilder en woester zijn, en niet soo gaen van verstant, als die van 't Oosten. 'T welck de Poet *Lucanus* mede aengeroert heeft in sijn 8. boeck:

Wat in de soete Lucht van Oosten wort gebaert,

Dat is van sachte stof, en van een heuschen aert;

Maer uyt het Noorder-rack daer komē harde menschen,
Die spotten met de door, en niet als krijgh en wenschen.

Tot bevestinge van die leeringe, heeft *Galenus* een Boeck geschreven, bewijsende dat de manieren des Gemoets volgen de gematigheyt van 't Lichaem, en dat na gelegentheydt van de wermte, koude, vochtigheyt, ofte droogte van het Landt, daer de menschen woonen, en van de spijse die se eten, en het water dat se drincken, en de Lucht die se in-treken, de een mal is, en d'ander wijs: d'een stout en d'ander bloot; d'een wreet en d'ander barmhertigh; en soo voort. En om sulcx vast te maken, brenghet hy verscheide plaetsen

by,

by, uyt Hippocrates, Plato, en Aristoteles, de welke bevestigen, dat het onderscheyt der volkeren; soo in de gestaltenis des lichaems, als in de gelegenthey der zielen, spruyt uyt de verscheidenhey van die gematigheyt. En men fiet klaerlick door de ervarentheyt, hoe veel de Griecken verschelen van de Moscoviters, de Françoisen van de Spaengiaerts; de Indianen van de Duytschen, de Moren van de Engelschen. En sulcx en blijck niet alleen in Landen so verre van malkanderen gelegen; maer oock in naburige Provincien. Laet ons maer aensien de Brabanders, Vlamingen, Hollanders, Walen, Vriesen, en andere naburige volkeren, wy sulden daer in bemerkē verscheyden aert, wesen; manieren; en dat om de verscheyden gematigheyt, die elcke van de selve Provincien heeft.

Die dan tusschen beyde in een gematigt Lant, daer het niet te heet ofte te koud en is, woonen, zijnder best aen, en niet alleen gefontt van Lichaem; maer oock van verstant, manieren, en wijsheyt best begaeft. Soo seyt een Egyptisch Priester by Plato in Timao; dat de gematigste Landen de wijsste verstanten voort-brengen. Aristoteles schrijft mede, datse woest van wesen en manieren zijn, die in te heete, ofte in te koude plaetsen wonten: want, seyt hy 14. Probl. 1. de beste gematigheyt is niet alleen het Lichaem; maer oock het Verstant der Menschen nut; dan al wat uytsteelt, verandert, en verkeert soo de gematigheyt van 't Lichaem, als van 't Verstant. Vergelijkende even-wel de heete plaetsen met de koude; seyt 14. Probl. 13. dat de Luyden in de warme Landen wijser en verstantiger zijn, als in de koude. Diergelijcke wert van Galenus by-gebracht in het 2. Boeck van de Gematigheden, op het 6. Capittel. Als oock in het 2. Boeck van de behoudenis der Gesontheyt op het 7. Capittel, alwaer hy besuyt, dat de best-gestelde Lighamen niet als in middelbare, en gematighe Landen gevonden werden. Het beste Lichaem, seyt hy, het welek is als een regel van Polycletus; heeft in ons Landt, als wel gematigt zijnde veel sijn gelijck. Maer by de Françoisen, Scythen, Egyptenaers, Arabiers en is sulcx gantsch niet te vinden! En hy voegt ter by: Het gene in ons Lant, het welck wijt en breed is; in 't midden gehouden wert, is voorwaer aldergematighst, gelijck het Vaderlant van Hippocrates. Hier uyt hebben sommige nieuwe Schrijvers genomen, datter buyten Griecken-lant noyt, oock door wonder-werck; een groot verstant voort-gekomen is, dat niet van vele verstanten der Griecken overtref soude zijn. Dewijl in ander Landen van wegen de wijsheyt niemant tot de wijsheyt van Plato ofte Aristoteles noch oyt gesien en is; noch uyt de Genees-meesters yemant ergens uyt-gemuyt en heeft als Hippocrates en Galenus: gelijck oock uyt de Voor-spraken niemant het en kan halen by de vloeyende wel-sprekentheyt van Demosthenes: ofte uyt de Poēten by de aerdigheyt van Homerus, en soo voort in andere konsten en weten-

schappen. Maer al is 't waer, van Galenus geseft te zijn, datter by de Scythen van aller menschen gedachten maer een Wijs-gerige geweest is, en Athenen veel diergelijcke; oock dat te Abdera veel dwasen geboren zijn, en weynig te Athenen, waer van Apuleius schrijft, By de plompe Scythen is de wijsse Anacharsis geboren, en by die van Athenen den dwasen Cato Melicidas: des tegenstaende, soo en behooren even-wel andere Landen niet veracht te blijven, insonderheyt sommige, de welke indien niet beter, alijt soo wel gematigt zijn, als onder een climae gelegen; gelijck het uyterste deel van Italyen, 't welck den wijlen Pythagoras, en vele van sijn na-volgers voort-gebracht heeft, Maer wijckt Julius Caesar wel voor Alexander? Is Cato minder als Socrates? Cicero als Demosthenes? Virgilius als Homerus? En om nu van andere Landen te swijgen, en te toonen dat de Lucht alleen het verstant niet en geeft, wert tegenwoordigh met minder verwonderingh in de Staten van Holland aen-gehoort de welsprekende tonge van d'Heer Raet Pensionaris Cats, als eertijts die van Demosthenes te Athenen, ofte die van Cicero te Romen: Heeft de selve Heere de Nederlantsche Dicht-konst midden onder sijn groote en lastige ampten, niet soo veel luysters gegeven als Homerus de Grieksche, Virgilius de Latijnsche? Wy volgen Virgilius, Virgilius Homerum, en die heeft ontallicke plaetsen van de H. Schrijture gevolgt, gelijck aengeteykent is by den hoogh-geleerden Heere Daniel Heinsius, de welke met sijn Grieksche en Latijnsche versen al d'oude Poēten de kroon van 't hooft genomen heeft, daer by besittende de geleertheit en de talen van Oosten en Westen. Wy souden van andere wetenschappen mede treffelicke Lichten uyt ons Lant konnen by-brengen; dan also wy hier geen Lof-dichten schrijven, soo sullen wy 't daer by laten, Invenal. Sat. 10.

Democritus een desigh man,
Die ist die 't ons bevrysen kan,
Dat even uyt een sware lucht,
Daer onder zael en lichaem sucht,
Dat even in een vrouwe kust.
De geest niet uyt en wert geblust;
Maer dat oock in een selsaem lant
By wijlen rijst een groot verstant.

Maer hoewel de Lucht verscheelt, na dat de plaetsen van den geseyden Circel gelegen is, en dat elck climae een besondere gematigheyt van Lucht heeft, soo zijnder even-wel noch andere dingen, die mede in een en het selde climae de Lucht doen veranderen, en dien volgende oock de gestaltenis van het Lighaem en de Gemoet in de Menschen. Soo seyd Cicero de Faro, van Griecken-landt, dat te Athenen een dunne Lucht was, en 't volck daerom seherper van ver-

verstant, als te *Thebe*, maer 20. mijlen daer van daen, alwaer een dicke Lucht was, en bot volck. *Horat. 2. Epist. 2.*

*Men sou wel sweren voor gewis,
Dat onse Fop geboren is
In eenigh rou en selsaem lant,
Daer niet en woont als onverschant,
Daer niet als dake lucht en sweeft,
En daer geen mensch vernist en heeft.*

En als by foodanigen Luchte, de mensch gevoedt wert met diergelijke Spijse en Dranck, soo gaet het Verstant voort te gronde. Hier op verhael *Rudius 1. Praef. 6.* gesien te hebben in 't Graefschap van *Tirol* eenen grooten hoop Sotten, en Dwafen; waer van hy de oorsaeck sckrijft te zijn, een Koude, en vochtige Lucht, en rauw Water, (sulcx blijkende uyt de dicke Kroppen) gebreck van Wijn, en 't gebruyck van Broot met Bol-laet gemaect. Het welck oock aengemerckt is van *Dr. Plauerus 1. Praef. 3.* in een valey van *Carinbyen*, genaemt *Sintzgerthale* / alwaer veel Gecken gevonden werden, onbeloof van Hoofst, dick en groot van Tonge, Stom, gefwollen van Krop, en leelick van Wesen. Soo en wonen oock nergens in een *climaet* de swarte Moren, als alleen in Moren-lant, en dat om den besonderen aert van de plaetse. Waer aldaer komt by andere oorsaken, die met d'andere, onder een *climaet* gelegen, gemeen zijn, dit noch by, dat het lant van naturen zandigh en savelachtigh is, het welck de ontfangen hitte langer behout, en de Lichamen van de inwoonders verdrooght en verbrant.

Soo dat dan tentweeden den eygen *Nert* en *Nature* van 't Lant mede wat doen kan tot de gematigheyt van de Luchte: waer in gemerckt wert, van wat nut het zy, of het hoogh of leegh is, effen en vlack, ofte vol bergen en valeyen, en hoe de selfde gelegen zijn; wat voor winden daer meest waeyen; ofte het ontrent de Zee, ofte by Moerasschen leyt. Daer is oock veel aen gelegen of het een vette, kleyige, steenachtige, zantachtige, ofte magere landouwe is: offer metael gevonden wert, ofte niet. Dewijle zandige en magere gront een drooge Lucht maect, en vette gront een vochtige Luchte. De Landen daer Mijnen gegraven werden, geven dickwils een fenijnige en quaetaerdige Luchte van haer, en verwecken soo in de naest-gelegen steden eenige sieckten, die aldaer *Endemij*, ofte dat lant eygen werden. Hooge plaetse zijn gemeenlick kouder, en werden van de winden meer door-blafen; de lege zijn heeter, en ontfangen rasser en krachtiger den weder-slagh van de stralen der Sonnen, en die onder aen den bergh tegen het Oosten en Zuyden haer woonplaets hebben, voelen veel meer hitte, als de gene, die achter den bergh in 't Oosten of te Zuyden wonen, en de welke het Noorden en We-

sten open hebben, en van het Oosten en Zuyden, door den bergh af-gefloten zijn. Want die op de vorige wijze gelegen zijn, ontfangen terstont de stralen van de morgen-son, en moeten oock de hitte van de middag-son uyt-flaen: maer die op de laetste maniere achter den bergh wonen, zijn het meesten-deel van den dag sonder Sonne-stralen, en leggen ondertuschen voor de Noordtliche winden open, en krijgen eerst de stralen van de Son, als sy daelt, en aen 't ondergaen is. Siet hier van breeder by *Dr. Septalius*, in sijn uyt-legginge op *Hipp. de aer. ag. & locis*, en op *Arist. 1. Probl. 53.*

En gelijk wy ontrent de Kercken en verheven plaetsen altydt meerder Wind vernemen, soo veroorsaken sulcx oock de Bergen / gelijk men bevyntaet steden, die aen de selfige leggen. *Serravalle* een stadt in het landchap *Trivigiano*, op de kant van Italiens, is ten deele op de Bergen, ten deele in 't vlacke Landt gelegen. In 't vlacke voelt men naulijcx eenige wint daer het aen de Bergen meest gestadigh waeyt. Soo dat hier van gekomen is een oude Spreek-woort onder de Italianen: *Per dachi vuol s'che Serraval beventi*. Dan de Windt hier door waeyende, streckt de Inwoonders tot grootegelontheyt. Want hy suyvert de Luchte soo, als *Serravalle* seydt, datter boven 't gedennen van alle Menschen niet gehoort en is, datse van Pest, ofte andere besmettelicke Sieckten gequelt sijn geweest, anders sijn de Bergen mede oorsaeck dat sommige Landen sekere winden min ofte meer onderworpen zijn, en alsoo volgeis den aert van alsulcke winden, alsse ontfangen, heeter ofte kouder werden. Want indien de Bergen den Noorden wint suyten en uyt houden, en den Zuyden wint in-laten, dat maect de plaets warmer en vochtiger: in tegendeel, wanneer door het leggen van de bergen den Zuyden wint den toe-gang benomen wert, en den Noorden ontfangen, dan is 't lant kouder en drooger. In 't Aertz-bisdum van *Trier* is een grove Luchte, om dat die selfe door gestadigh onweder beroert wort, waer van den naem komt van Sloe den dwalende Sterren, (*Planetarum*). De oorsaeck zijn de lege Dalen ofte hooge Bergen, die de wolcken tegen houden, waerom het geheele Lant oock schrael en dor is.

De Steden, die na de op-gaende Son leggen, zijn gefonder, als de gene, die na het Noorden, ofte na de heete winden toe strecken: en hare inwoonders zijn levender van wesen, en hebben een beter verwe, en daer komen minder Sieckten. Dewijl hitte en koude aldaer gematight is: daer beneffens, soo is al het water, dat na den Oosten, ofte den opgangh van de Son leyt, klaer, suyver en liefelick. Maer de wateren die na het Westen, en den ondergang van de Son leggen, en voor de winden die uyt Oosten waeyen, bedeckt zijn: werden dan van heete, dan van koude winden licht over bewaeyt, en maken derhalve, dat foodanige Landen vele sieckten onderworpen zijn. Want sy en

en hebben de glans van de Sonne niet, voor datse heel hoogh is. En des Somers waeyender 's morgens koele winden, en den dou valt: en voorts de Son tot haer komende door-braedt de menschen. Hierom seydt *Celsus* oock wel, dat de gene, die de gesontheit lief hadden; haer mosten wachten voor de morgen en avont lucht.

*Ombout my, Leser, desen raet,
En geeft u niet te vroegh op strätt,
Maer vroegh des avonts onder 't daeck,
Dat is gesont en groot gemak.*

Alfoo hebben oock een besondere gestaltenis des Luchts alsulcke Steden, de welke leggen op heete winden, en die tusschen des winters Sonnen opgang, en ondergang door-blafen: als oock die daer recht tegen gelegen zijn, en koude winden tusschen den Sommerlichen op-gang en ondergang der Sonnen ontfangen. Van 't welke breeder verhandelt wert hy *Hippocrates* in 't boeck van de Lucht, Wateren, en Plaetsen, niet verre van 't begin: en by *Cardanus* en *Septalius*, in haer uytleggingen.

De Zee en Moerassen ontrent eenige plaetsen zijnde, maken aldaer mede een besondere verandering in de Lucht. De Moerassen en stilstaende wateren zijn oorsaeck, dat het Eylandt *Sardinien* van alle tijden ongesont is geweest van de Zee. Want uyt sulcke vochtige en waterachtige plaetsen werden veel vochtige dampen in-getrocken, de welke haer onder de Lucht vermengen, de selve vochtig maken, en eenen bosfen stanck mede deelen. Sulcx verneemt men merckelick in Zeelandt; insonderheit wanneer de havens afloopen. Hier van is 't, dat de gene, die sulcx niet gewent en zijn, aldaer komende, de Koortsche krijgen, die wy daerom de *Zeeische Koortsche* noen en, en sit soo vast in 't bloet, datse gemeenlick langh duert, en, somtijts al quijnende ter doot brengt. Ja vele Zeeuwen selve toonen de ongesontheit van de Lucht met haer saluw wesen. Met diergelijke volck in *Caryen* spottende eertijds (gelijck *Strabo* verhaelt in sijn 14. boeck) een speelman, seyde dat van haer verwe de Poëet *Homerus* de Menschen (hoe-wel in een andere sin) vergeleken hadde met de bladeren. En als sy hem beschuldigen, dat hy haer lant als ongesont verachte, Zoude ick, antwoorden hy, derven seggen dat het ongesont was, daer de dooden gaen wandelen. De Lucht wert insonderheit aldus besmet, wanneer de Zee ofte de Moeras in 't Zuyden leyt; want de winden daer van daen waeyende, vermeederen de vochtigheit. Dan indien de Wateren in 't Noorden gelegen zijn; soo sal sonder twijfel de kouwigheit door de Noorde winden vermeederen, en de Lucht suiver gehouden werden. Hier over is een aen-merkens waardige plaets by den gemelten *Strabo* in het 17. boeck van sijn *Griekische Werelts-beschrijvinge*, alwaer

hy prijft de goede Lucht van de stadt *Alexandrien* in *Egypten*: De andere steden, die aan de meren gelegen zijn, seys hy hebben, gedurende de Sommerse hitte, een swaere, en bange lucht; en om dat het slijk, door het optrocken van de dampen door de Son, aan de kanten verdrooght, soo wert de Lucht daer door besmet, waer door het begin van de Pest veroirsaeckt. Maer te *Alexandrien*, soo baeft de Sommer begint, soo wert het meer, daer de stadt romsom in leyt, door den *Nijl* verhooght, soo datter geen slijk en blijft, het welck quade dampen soude konnen op-geten. En mer eenen waeyen oock jaerlicx Noortsche winden uyt de Zee, soo dat het volck aldaer des Somers wel te pas is. En gelijck *Strabo* hier seydt van de gesontheit te *Alexandrien*, door dien de moeras van de rivier verhooght wert, so seydt hy selve in sijn 5. boeck van de stadt *Ravenna* in *Italyen*; mede in *Moeras*, op sijnen tijt (want ick hebbe gesien, dat hy gantsch verdrooght en vruchtbaer was) en daerom *Paludosa* van den Poëet *Silius* en *Paludicola* van *Sidonius* genoemt; gelegen geweest zijnde, dat de Lucht van die *Moeras* niet belmet en werde, dewijl de vuyligheit, door gestadigh in en uyt vloeyen van zee en rivieren, wel afgespoelt werde. Dit selve doet de Zee wel mede in de havens van de Zeeische steden, dan loopt te droogh af, so dat de sliken gantsch bloot leggen, waer op de stralen van de Sonne vallende, veel sulstige, en quade dampen in de Lucht doen opstijgen. Maer soo de *Moeras*, ofte de Zee in 't Oosten leyt, en sulcx niet verre, dat sal stoffe van overvloedige vochtigheit aen-bringen, en de opgaende Sonne sal lichtelick de vochtige dampen in de plaetsen, daer sy na toe komt, met haer slegen. Dan by aldien datter meer weghs is tusschen de Zee en de plaetsen, die in 't Oosten leggen, soo werden de dampen, die daer van op komen, van de stralen der Sonne verhit en verdrooght, en brengen een drooghte in de plaetsen, daerse komen. Maer daer komt minder vochtigheit van de Wateren, die in 't Westen gelegen zijn. Want de dampen, die daer uyt waeffemen, werden van de ondergaende Sonne wech-gevoert; 't en ware de sterke winden daer tegen deden. Dit is even-wel insonderheit te verstaen van effen, en veltachtige Landen. Want indiender oock Bergen zijn, so en konnen de selve niet weynigh de gematigheit, daer wy af geleyt hebben, des Luchts, van de Zee, ofte andere Wateren voortkomende, vermeederen ofte verminderen. Want soo het Landt van voren de Zee, ofte ander Water heeft, en van achteren Bergen: soo verminderen sy de hoedanigheit van de Lucht, die door de by-leggende wateren aen-gekomen is, mits sy beletten en verhinderen, dat de dampen en winden, die uyt de Zee ofte waterachtige plaetsen waeyen, niet voort en konnen gaen, maer aldaer gelijck als met een muer tegen gehouden werden, en alfoo versamelende, en vermeederende, haer krachten meerder uyt-spreyen. By exempel; indien een Poel, Zee, of *Moeras* in 't Zuyden van eenige Stadt ofte Lant gelegen ware: en dat de selvige van

achteren, ofte uyt het Noorden met bergen beset was, soo zoude den Zuyden wint in sulcken gelegentheit, als besloten zijnde, veel grooter hitte en vochtigheit verwecken, als in een open en vlack Veldt, daer hy voort-loopen mocht. Soo oock indien in 't Oosten ofte Westen een Moeras ofte de Zee het Lant bepaelde, en 't selve van achteren met bergen bezingelt was: soo zouden de winden hare gematigheden veel krachtiger in-florten, als in een vlack veldt. De geleertste Romeyn *Varro*, vermaent, dat de Moerastige plaetsen oock dienen gelchouwt te werden, om dat aldaer eenige kleynne beestjens groeyen, die onzichtbaer zijn; dewelcke met de Lucht door de neus, en mont inghaelt zijnde, van daer in de aderen schieten, en 't bloet aldaer bederven, waer op dan seer sware siekten volgen.

De Stadt *Bourges* in Vrankrijk plaght in oude tijden aen een Moeras te staen, gelijk de by-na geheele en stercke muiren noch uytwijzen; dan is om de Ongefontheyt, die in de Moeras bestaet, verplaest in een gefonde en vruchtbare Landouwe, gelijk men nu ziet.

Alsoo gaet het oock met de *Mijnen*. Want de stinckende dampen die daer gemeenlick op-geworpen worden, mengen haer onder de Lucht, en werden door de Winden in de nabuurige plaetsen gedreven; daer toe niet weynigh en helpt, de gelegentheit, gelijk geseyt is, van de Bergen. Maer de Speloncken, en Hollen der aerden, fenijnige dampen van haer gevende, konnen de Lucht aldermeest bederven. Daer van hebben wy hier een aenmerckens weerdigh exempel aengewesen, dat ontrent Napels in Italyen een plaets is, die soo vergiftige dampen op-geeft, dat alle dieren, die daer wat over blijven staen, op stzende voet doot blijven, 't en zy datse terstont in een stil-staende poel daer ontrent, *Lago d' Agnano* ghe-naemt, geworpen werden. *Leander Albertus*, die de plaetsen van Italyen in de Italiaensche sprake seer wel beschreven heeft, geeft hier van goede redenen. Ick geloove, seydt hy, dat de dieren hier aldus sterven, om de stinckende en fenijnige dampen, die gestadigh optrecken van onderen uyt de aerde, daer *Mijnen* zijn van swavel, aluyn, en diergelijcke: de welcke daerom te schadelicker vallen, om datse op een kleynne plaets, en daerom dicht by malkanderen gedrongen zijnde, op-komen. Waerom sy soo veel te meer den adem sluyten, en de dieren doen stikken. Dan datse daer na in dat water geworpen zijnde, wederom bekomen, meent hy, misschien te geschieden, om dat de levende geesten door den fenijnigen damp besloten zijnde, blijven gelijk als slapende: en dat daer na door de kouw van 't water sy terstont bekomen; maer soo men daer wat te langh mede vertoeft, dat dan de levende geesten gantsch onderdruckt werden, en den eeuwigen slaep volghet, sonder van het water eenige baet te krijgen. Hier van is breeder te lesen in den *Ar-*

las, Fol: 88. Niet verre van die plaets is noch een ander lack ofte stil-staende water, eertijts *Avernus*, en nu *Lago d' Averno* genaemt, om dat het, door sijn stinckende dampen, alle de vogelen, die daer over vlogen, neder dede doot vallen. Hier van spreeckt de Poet *Virgilius* in sijn sefte Boeck, daer *Aeneas* en *Sibylla* na de hel gingen, waer van alhier de mont by alle oude Schrijvers gestelt wert:

*Wat vogel oyt bestont op desen poel te sweven,
Die viel in haesten neer, en liet terstont het leven;
Soo grousaem was de stanck die uyt het water quam,
Dat gantsch het Griekenlant hem voor de afgroont nam.*

Maer de Keyser *Augustus* heeft de bosschen, die daer rontom stonden, uyt doen roeyen, en alsoo al den stanck en ongefontheyt van het water wech-gewonnen, gelijk ick gesien hebbe, dat het noch op dese tijt is. Want dichte bosschen beletten, dat het schijnen van de Son ofte Mane daer ontrent niet en kan komen, en oock dat de Lucht niet beweeght en kan werden, 't welck nootsakelick verdervinge en stanck moet verwecken.

Den *Atlas* verhaelt in de Beschrijvinge van *Toscana*, dat ontrent het stedeken *Monte Corbori*, 16. mijlens van *Veterra*, eenige *Baden* zijn, en daer by kleynne Moerassen, *Lago* genoemt, die gestadigh heet-ziedende water hebben. Het welck, gelijk als of het met een groot vuyl onderstoockt was, niet sonder schriekelijck gebaer op-vlieght, en soo swaren stanck uyt-blaest, dat de Vogelen daer over vliegende, somtijds schielijcken Doot vallen. Diergelijcke Poel is onder anderen oock in *Epirus*, niet verre van de Eylanden *Electrides*. De gene, die reden soecken van desen stanck, en doodelijcken waessem, leggen de selfde insonderheit op de swavel, het welck onder de aerde broeyende, en dan uyt-dampende, de Lucht, en het Water besmet, waer door dan oock de Visschen komen te sterven.

Van de Vier getijden des Jaers, en wat veranderingh sy in de Lucht, en ons Lichaem maken.

Het II. Capittel.

Het Jaer wert af gedeelt in vier-der-ley getijden, Die om des werelts-kloot met rasse paerden ryden:
*Gebreyckt nae rechten eyfch u jaren, soete jeught;
Geen deel is sonder leet, geen deel is sonder vreught,
Geen deel is sonder vrucht, geen deel is sonder schade,
Ghy, diene u van den tijt, eer dat het is te spade,
Let met hoe rassen spoet u leven benen ghyt,
Ghy sult noyt weder zijn dat ghy op bedden zyt.*

Januarius Hou-maent.

Het Jaer is weder nieu, maer met de nieuwe jaren
Verout ons kranck gestel, dat wy daer benen varen;
Maer 't is een kleyn verlies al rimpelt ons het vel,
Als maer de geest vernieut soo gaen de saken wel.

Februarius Sprockel.

Al komt de gulde son eens kijcken door de spleten,
Noch heeft de strenge vorst haer koude niet vergeten;
Ghy, blijf noch in de koy, dat acht ick alderbest,
'T is dwaesheyt al te ras te vliegen uyt den nest.

Martius Lente-maent.

De Meert, hoe-wel onweert, komt in het vel getreden,
De Meert steekt met den steert, en treft de swacke leden;
De Meert bringht aen het licht dat in het duyster lagh;
Ghy, maect dat u de Meert geen binder doen en magh.

Aprilis Grag-maent.

Ik ben der maenden maecht, een moeder van de bloemen,
Wat kan de nieuwe most, wat kan het koren winen?
Men prijst wat den Herfst en wat de Somer wint,
Het groen, het eerste groen is boten al bemint.

Mayus Bloep-maent.

Ik ben de soete Mey, een bruyloft van de dieren,
Het zy die om het wout of in het water swieren;
Wel paert, o jaughdigh beyr, en geest u uyt den nest,
Wat ouer u mach het doen, maer 't voegt de jonckbeyt best.

Junius Baeck-maent.

De Lent is al te koel, de Somer plagh te branden,
De koorts heerst in den Herfst, des winters klipper-tanden;
Ik ben de middel-maet, niet heet of niet te kout;
Hy doet een edel dingh die maet en regel hout.

Julius Hop-maent.

Waarom hoor ik voor quaet mijn doen van yemant schelden?
Al maey ick kruyt en bloem, wat schaeft het aen de velden?
Geloofst het, staeghe jaugh en heest noyt mensche gelucke,
Al wat op aerden wast dient eens te zyn geplucke.

Augustus Oegst-maent.

Al wert het bloem gewas van alle man gepresen,
Haer blad valt in het stof, mijn koren wert gelesen,
Een yder is gepast oock met het dorregraen,
Maer is de roos verlept, soo wilder niemant aen.

September Fruyt-maent.

Komt snoepers, gagen hoop, ick bringh u nieuwe vruchten,
Maer eer niet te veel, of ghy sulz namaels suchten;
Dus soo ghy qualick waert, het is u eygen schult,
Al wie geen raedt en volghet die lijde met gedult.

October Wijn-maent.

Ik schenck het edel nat, het sap van soete druiven,
Dat druck en sware sorgh doet uyt den geest verschyten;
Het leven is van 't broot, 't wel leven van den wijn,
Ten dede mijn gewas, wie souder vrolick zyn?

November Slacht-maent.

Hoe slacht men al het vee om ons te mogen leven!
De mont verslint het al, ons buicken worden graven;
'T is eerst voor ons gedoodt, al wat de keucken geeft,
En vraeghe noch waerom de mensche niet langh en leeft?

December Winter-maent.

Komt oeffent nu het lijf, de hit is wech-geweken,
Gaet bolt, of slaet den bal, geen migh en sal u steken,
Laet spren dien het lust, ick reer gelijk een graf;
De Winter is een beer, de Somer maer een slaef.

DE Vier Getijden van 't Jaer maken oock groote
verandering in de Lucht, en met eenen in ons Lig-
haem. Sy zijn van Godt in-gestelt, om alles by beurte
om te doen gaen, om nieuwe dingen voort te brengen
en rijp te maken, en hebben haren oorspronck uyt het
draeyen van den Hemelen Sterren, insonderheyt van
Son en Maen, gelijk Plato in *Timaeo*, en daer over
Chalcidius bewijst. *Virgil. 1. Georg.*

Vor o clarissima mundi
Lumina, libentem caelo qua ducitis annu.

Het welck van *Mosis* oock bevestight werdt in 't
eerste Capittel van het Boeck der Scheppinge, met
„ dese woorden: Ende Godt sprack: Daer worden
„ Lichten aen het Firmament des Hemels, en scheid-
„ den dagh ende nacht, ende zijn teekenen, tijden,
„ (te weten, de vier jaer-getijden) dagen ende jaren,
Gelijk dan een Jaer gerekent werdt, als de Son met
sijnen geltadigen loop in de tijdt van drie hondert vijf-
ende-tseftigh dagen de twaelf teekenen van den *Zo-
diacus* door-loopen heeft: soo werden by de Sterre-
kijckers die twaelf teekenen met het Jaer in vieren
gedeelt, ende elck Jaer-gety drie teekenen toe-ge-
voeght. Soo dat by haer de Lenten zijn, als de Son in
den Ram, Stier en Tweelingh is: (alfoo noemen sy de
teekenen van den Circkel *Zodiacus*, door de welcke
de Sonijnen loop heeft) de Somer als hy gaet door de
Creest, Leeuw, en Maeght: Den Herfst, door de
Schalen, Scorpioen, en Pijl-schieter: de Winter
door den Bock, Water, en Visschen. Dit is de ver-
deelinghe van de Sterre-kijckers, die elck Jaer-getijde
even groot rekenen. Maer de Genees-meesters, alfoo-
se niet alleen na den loop der Sonne, maer voorname-
lick nae de gematigheyt des Luchts, dese tijden af-
meren, soo noemen sy de Lenten, wanneer de gestalte-
nisse des Luchts alder-gematighst is: Somer, wan-
neer deselve heet en droogh is: Herfst, alse kout en

droogh, ofte liever ongestadigh is: Winter alse vochtigh en koutis. Welcke hoedanigheden om vele redenen alsoo door malkanderen verdeelt zijn; als oock om dat de aerde des winters nat gemaect soude werden, in 't voor-jaer het zaet ontfangen, in de somer rijp maken, in den herfst vruchten geven, en gelijk Boëthius wel seyt 4. de Conf. Philos. 6. 671

*De Lentē geeft ons riekent kruyt, om vrucht te
De Somer brengt het koren uyt, om vrucht te
Den Herfst doet de fruyten wassen,
De Winter maect ons volle plassen.*

Nu wat een groote voorstienigheyt is 't, dat om dat de Winter alleen met haer koude niet en zoude doen vervriesen, ofte de Somer alleen met sijn hitte verbranden, de middele gematigheyt van de Lenten en Herfst tusschen beyde gevoeght is, op dat de dingen door de selfde voetslappen onbeschadicht wederom zouden keeren! Maer alsoe de Landen in gematigheyt veel onder malkanderen verschelen; soo en stellen de Genees-meesters oock de getijden des Jaers, in alle Landen niet even gelijk.

In het Eylant *Thasus*, daer onsen *Hippocrates* woonde, werde de Winter bepaelt van den onderganch van de seven sterren, ofte het beginsel van November tot dat in 't voor-jaer dagh en nacht even langh waren; en van die tijdt de Lenten tot den op-ganch van de seven sterren, dat is, ontrent den sevenden dagh van Mey: De Somer van den op-ganch van de seven sterren tot den op-gang van de sterre, *Arcturus* genaemt, 't welck is ontrent het midden van September: Den Herfst van die tijdt tot den onderganch van de seven sterren. En na dese rekeningh soo werden de Winter toe-gevoeght vier maanden en thien dagen; even-veel de Somer, de Lenten maer twee maanden en eenige dagen: den Herfst naulicx twee maanden. En in veel Noortliche Landen en beginnen de Lenten en de gematigheyt des Luchts, waer door wy niet en beven van koude, noch en sweeten van hitte, niet terstont met dat de dagen en nachten in 't voor-jaer even langh zijn, maer een ruymen tijt daer na: want wy dan noch dickwils sitteren van koude, en na het vyer toe kruypen, en de Somer en duert daer geen vier heele maanden: noch den Herfst en begint niet van den opganch van *Arcturus*: noch de Winter en is in de vierde maent niet uyt. *Prosper Alpinus*, een treffelijck Genees-meester te *Padua* in Italien, daer ick hem weynigh voor sijn overliden heb hooren lesen, schrijft in 't 1. boeck van de *Medicine der Egyptenaren*, op 't 7. Capittel, dat in Egypten, daer hy geweest hadde, de Lenten, ofte het gematigste deel van het Jaer in de Maenden van Januarij en Februarij ghehen werden; dat de Somer aldier begint in de Maert, en duert tot 't laetste van Augustus: den Herfst in September en October begrepen wert: dat de Winter met November en December uyt heeft.

Om nu in 't besondervan eick Jaer-gety te spreken, zullen wy beginnen van de Lenten / die de andere in aengenaemheydt te boven gaen, dewelcke alsoo alle dingen uyt doen komen, en gelijk als een nieu leven geven: so hebben vele onder de Joden (*Siet Garzoni, nella Piazza universale, discorso 38. en Cal. Rhodig. 1. Ant. Lecl. 9.*) gemeent, dat het begin van de Werelt in de Lenten geweest is, het welck den out-vader *Ambrosius* oock bevestigt, en de Poëet *Virgilius* mede aenroert, in het tweede boeck van de Landt-bouwinghe:

*Men hout het voor gewis dat als de diepe gronden
Des werelt zijn geleyt, en eerst bevestigt stonden,
De Lentē doen begon. Het was de soete tijt*

*Die in de kwyden speelt, en op de bloemen rijt,
Die met een soeten reuck de menschen kan vermaken,
En noyt door harden vorst het vel en laet genaken.*

Alsoo dan de Genees-meesters de vier tijden van het Jaer in elcke plaets bepalen na de gematigheyt van de Lucht, en de veranderinge van de selve in hitte, koude, vochtigheyt, en drooghte: soo nemen sy de Lenten voor den tijt, die soo kout niet en is, dat hy doet beven, noch soo heet, dat hy doet sweeten: en werden van *Hippocrates* geleydt werm en vochtigh te wesen. En al-hoe-wel *Galenus 1. de nat. human. c. 33. en 1. de Temper. 4.* ontkent, dat de Lenten werm en vochtigh zijn, om dat foodanige gestaltenis en gematigheyt niet alleen de gesonthe niet en is; gelijk, na het oordeel van *Hippocrates*, de Lenten zijn, 3. *Aphor. 9.* maer de ongesonthe van allen: en seyt, dat sy heel gematigt zijn: soo is 't even-wel sulcx, dat *Hippocrates* en *Galenus* niet veel in dese sake en schijnen te verschelen. Want die werme en vochtige gestaltenis is alleen ongesonthe, en de bedervinge seer onderworpen, in de welcke de hitte en vochtigheyt seer uyt-muyten. Maer daer de hitte maer matelick boven de koude is, en de vochtigheyt boven de drooghte, dat is een gematigheyt niet sonder reden van de Oude geprefen, en voor de Mensch, wiens leven in de wermtē en vochtigheyt bestaet, seer dienstigh, en derhalven voor matigh te houden. En foodanige is meestendeel de gematigheyt van de Lenten. Want na dat in 't voor-jaer de dagen en nachten even langh zijn, soo begint na de Winterse kouw de wermtē te vermeerderen, en is tusschen beyden van de Somersche hitte, en de koude van den Winter. Oock begint dan de vochtigheyt, die by de Winter vergadert was, van de wermtē verteert te werden; maer alsoo die wermtē noch niet groot en is, soo verteert de vochtigheyt soo wel niet, als in de Somer. Ondertusschen en wert by ons niet ontcent, dat, alfoeder een veranderingh geschiet van de grootste kouw en vochtigheyt tot de grootste hitte en drooghte, niet op eenige tijt van de Lenten die selve gematigheden tot een volkomen middel-mate en souden kunnen komen. Maer foodanige matigheyt en kan naulicx eenige tijt duren.

In de Lenten schijnt Lucht, en alles wat uyt de aerde spruyt, ons vriendelick aen te lacchen: want gelijk de Poet *Ovidius* seydt 1. *Faß*.

Dan komer als een jugh in alle dingen sigen,
Men siet van stonden aen den wijngaert bouen krijgen,
Men siet dat alle zaet, dat weder wortel spruyt,
De boomen geuen loof, de zelden edel knuyt;
De Lucht is in vermach, de soete vogels sigen,
Her veespeelt in het graen, de wilde dieren springen,
De *Jaduw*'s rijt te wercken boiten haer leemen nest,
Die sy ontrent een balck of aen den gevel vest;
De bloemingen en reuck, en doen het ooghe verblijden,
Soo datmer mit en is als lust aen allen ziden.

Dan beginnen de Lichamen, die in de Winter door koude by een getrocken waer, allencxkens haer te ontsetten; het bloet wert verincerdert; de geesten verquickt, en; na het Wintersehe Ys en kouw, alles verheught. Waeromme de Lenten gehouden werden voor het gesontste van de tijden des jaers. En als 't dat dikwils in de Lenten vele sieckten op-komen; soo en zijn daer even wel de Lenten by haer selven geen oorsaeck van. Want de Denten en maken van wegen haer eygen natuere geen nieuwigheyt; en als sy een lichaem vol goede vochtigheden krijgen; dan behouden sy her in dien goeden staet: maer de quade vochtigheden beginnen in de Lenten gelijk als te smelten, en werden van de binnenste deelen des Lichaems na buyten toe gedreven. Waerom *Galenus* de Lenten seer wel mer de oeffeninge verdelcken heeft; die welcke ook gesont is; alle in een sijn ver Lichaem gelick maer in een Lichaem vol quade vochtigheden isso oorsaeck van sieckten.

De Somer is heet en droog, om dat de stralen van de Sonne rechte op onsen top neder vallen, en om dat de Sonne dan langer boven onsen *Horizont* blijft. In dese tijt des jaers werden de Lichamen seeter en drooger, yelder, losser, masser en swacker; de Vochtigheden werden verdort en ontsecken; en veel Cad en heet Bloet vergadert.

Den Herfst is, na de leere van *Hippocratis*, droogh van de Somersche Lucht: volgens *Galenus* ongematigh in gematigheden. Want 's morgens en 's avonts is 't dan kout; ontrent de middagh warm; en de gestaltenis van den Herfst is gemenght uyt hitte en kouw, en op verscheyde uren heeft de hitte de overhand; en op verscheyde de kouw, en de vallen niet gebroken tot malkanderen; gelijk in de gematigheyt van de Lenten. Om welke ongelijckheyt van Lucht, is den Herfst alder-meest de sieckten onderworpen: en op dese tijt des jaers wert het Bloet vermindert, en de sware, en swarte Galle neemt de overhand; de Lichamen werden in een gedrongen, en de swaet-gaten gesloten. *Horatius* in sijn 6. *Schimpe*-dicht van t. 2. boeck:

Wanneer den natten Herfst koomt,
Dan is 't dat yder sieckten selkoomt;
Want als de Wind het velt om blaot,
Dat is een oegst-maent voor de doot.

De Winter is kout en vochtigh. Want de Son verre van onsen top zijnde, schiet van dwers haer stralen, en blijft niet lange boven onsen *Horizont*. Waerom dat her dan koudter is, als op eenige ander tijt van het jaer, alsoo van de minder wermte de overtollige vochtigheden niet en können verdreyen werden, het welck de slijmerigheyt, en de sinckingen doet vermeerderen.

Het gene dus verre van de gematigheyt der Jaergetijden geseyt is, moet verstaen werden, alle haer natuerlicke gestaltenis behouden, gelijk ons *Hippocratis* seer wel in sijn kort-bondige spreucken geleert heeft. Want het gebeurt dickwils, dat de Jaergetijden haer selven ongelick zijn, de Somer gelijk de Lenten, (3. *Aph.* 6.) de Winter droogh en Noordelick, de Lenten nat en Zuydelick, (3. *Aph.* 11.) ofte de Winter Zuydelick, regenachtigh en werm, de Lenten droogh en Noordelick, (3. *Aph.* 12.) De Somer droogh en Noordelick, den Herfst regenachtigh en Zuydelick, (3. *Aph.* 13.) En dan komender oock verscheyde sieckten, na de verscheydenheyt van de Jaergetijden, dewelke van *Hippocratis* op de gemelte plaetsen, en uyt hem van *Aristoteles* in sijn *Problemas* aengewelen werden.

Van de Winden, en de veranderinge die se in de Lucht, en ons Licham maken.

Het III. Capittel.

Mer hier dient van den Wint al mede wat gesehreven, Nadien hy veel vermacht ontrent des menschen leven, Die blasers (schon haer stof is van gelijken aert,
Al uyt den eygen dampen eenen geest gebaert)
Verkrijgen haer naam, en staetgh een ander aen,
Na dat de plaetsen zijn waer uyt die zijn geseen.
In vier staet haer getal, daer ont door wens beduyt
Her Oosten, en her West, her Noorden, en her Zuyt.
Niet datter maer alken sijn vier der hande winden,
Neen, die ter zee verkeert die hande dertigh winden,
En twee noch boven da; en soomen verder gaet
Men sint her *Aucbrigh* rof ontelbaer in der daet.
Al water dat waessem is, of snelle dampen rijzen,
Daer is een nieuwen winn de menschen aen te wijzen,
Maer vier gelijcke wil dat is haer gront-getal,
Hoe veel daer heden is, of namaels wesen sul.
Mer let hier maerder op, ghy winter in bescreven
De stonden van den mensch, de deelen van het leven,
Neemt acht op yder winn, en watter is ontrent;
De loop van onsen tijt die staet in geprent.

Hy

In

Hy die van Oosten komt ken ons de Feught beduyden,
 Die van het Westen rijst, den aert van rijpe kruyden,
 Neemt voor den ouderdom die wyt het Zuyden blaest,
 Maer voor de koude doot die in het Noorden raest.
 Haer kracht is menighfour. sy kommen regen maken,
 Sy kommen wederom een langen regen staken:
 Sy doen de boomen goet, en oock het iughdigh kruyt,
 Sy jagen slim vergif, en quade dampen uyt,
 Sy kommen aen den mensch (als sy daer henen sweven)
 Sy kommen aen het vee een nieuwen adem geuen,
 Al water na verderf of na verrotting hilt,
 Dat wort door haer behulp in beter aert gestelt.
 Maer wilt ghy desen gront wat naerder onderleggen,
 Soo leest dat onse crien hier op bestaet te seggen:
 Mijn pen die sluyt haer op, vermits sy is beducht
 Dat haer den snelle wint mocht blazen in de lucht.

DE Winden zijn wel de voornaemste, die de Lucht veranderen, en dien-volgende oock onse Lichamen. En 't is seer noodigh, dat wy niet alleen en letten wat winden datter waeyen, als wy ons in de Lucht begeuen, maer oock in 't bouwen van huysen, het sullen van deuren en vensters, en alle uytlicht, in de welke de winden ontfangen werden, om niet haer goede Lucht ons te ververfchen, en met swaren reucken ongefonde dampen ons niet te beschadigen. Het welck als Hippocrates in de Pest, die geheel Afyen en Grieken-landt door-loopende, seer veel volcks om hals bracht, waer nam, en in 't werck stelde: bewaerde menigh duysent Mensch van de selfde. Marcus Varro mede, als hy te Cocyten was, en dat over-al de huysen vol stecken lagen, in-latende door nieuwe vensters den Noort-oollten wint, sluytende die op 't Zuyden stonden, en veranderende de deure, bracht sijn volck en huysgefin gesont t'huys. Soo is het hier te Lant ontrent de Zee, om datter veel steden op het Zuyden, en Zuyt-west leggen, en dat sulcke winden hier uyt Zee op ons Lant waeyen, soo gaen de menschen de meeste tijd van 't jaer sieck, en zijn de sinckingen seer onderworpen. Waer toe mede behoort, 't gene Vitruvius seyd in het 5. capittel van 't 1. Boeck; In 't eylant Lesbos is een stadt Mytilene treffelick gebouwt, maer niet voorsichtigh gestelt, in welke stadt alser den Zuyden wint waeyt, soo is 't volck sieck; (want die wint veroorsaecht bedervinge) alser de Noort-westen, dan hoeft het; als den Noorden en Noort-oosten, dan wert het wederom gesont. Waer uyt merckelicken blijktt, dat de ongestadige Winden het Lighaem ongesont maken, en vele sieckten toe-brenghen: en indianen alsucke kan vlieden ofte uyt-sluyten, dat men minder van sieckten gequelt sal werden: en als men by ongeluck met eenige beladen is, den toegang van quade winden gesloten zijnde, sullen se lichtelicker stillen en genesen. Soo dat niet sonder reden Hippocrates belast een Genees-meester goede kennis te nemen van de Winden, om wel te verstaen de na-

ture en den aert van d'algemeene sieckten, van de gesontheit ofte ongesontheit der Landen; van de verscheydenheit der Jaer-getijden; uyt welke veranderinge, en het waeyen van verscheyde Winden, verscheyde sieckten ontsaen. Want alsoof veel veranderingh in de Lucht maken, en het Lichaeem verscheydelyck veranderen in hitte, koude, vochtigheyt; en drooghte: dickwils oock eenige quade en wyde dampen uyt na-buerige ofte ver-gelegen plaetien medebrenghen, soo is seer nootfaelick, dat wy letten op de natuer van elcken Wint; en van wat oirt dat hy waeyt.

Aristoteles seydte de Windt niet anders te wesen als een hoop drooge dampen uyt de aerderijsende, en rontom de aerde swevende. Plutarchus, volgens het gevoelen van Anaximander, meent dat hy is een vloeyende Lucht, wiens sijste en vochtighste deelen van de Son beweeght, en gesmolten zijn. Soo stelt oock Seneca de Wint niet anders te zijn, als Lucht die na een zijde drijft. De oorfaek van de Winden houden Aristoteles en Seneca alleen te wesen waessem en dampen van het water, en d'aerde, dewelcke in de Lucht op-trekkende, en ten lesten verdumende, ruymere plaetse haer selfen maken. Al wat de rivieren, en andere wateren, en open velden waessem door kracht van de Son opgeuen ('t welck veel en gestadig is) dat verdrickt hem alle des nachts, en tusschen de Bergen besloten zijnde, wert het in een Landt en plaetse vergadert. Als die waessem daer soo vol gepropt is, dat geene plaets genoegh langer en heeft; wert uyt-geperst, en breeckt dan mer geweld d'een ofte d'ander kant uyt, welck uyt-breken de Wint is: die hem daer na toe begeeft, daer hy best uyt kan, en alwaer de plaetse de meeste openheyt heeft om de by-een-vergaderde dampen te ontfangen.

De Oude, by de welke in vier deelen den Hemel bepaelt is, hebben oock vier Winden gestelt: gelijk van de Poet Ovidius beschreven is 1. Metam.

Den Oosten wint die woont daer hem de son ondeckt,
 En met een rose-kleer sijn peerden over-treect;
 Maer daer haer gulde koets in 't water plagh te dalen,
 Daer heeft den Westen wint geset sijn vaste palen;
 De Noortse stoker raest en heeft sijn plaets gestelt
 Daer 't is en dicke snee schier noyt tot water smelt:
 Maer 't ruck dat regel-recht hier over is gelegen,
 Gevoelt een dicke mist, of schier een slagen regen.

Soo heeft oock de selfde, als mede haren aert seer aerdigh aen-gewesen d' Heere van Barbas op den tweeden dagh van de tweede weeck, wiens versen uyt het Francois in Nederlants na-gevolght zijn in 't begin van het jegenwoordigh Capittel.

Deze vier Winden dan, hebben haren oorspronck van vier hoecken van de Werelt, Oost, West, Zuyt, en Noort, waer van sy oock haren naem trecken, en veranderen

anderen elck na haer gestaltenis verscheydelick de Lucht met regen, nevel, wolcken, onweder, klaer weder, vochtigheyt, drooghte, wermte, en koude: waer van wy alle daegh sien en gevoelen, dat onse Lichamen mede anders gestelt zijn en komen te veranderen. Dese vier deelen des Hemels worden wederom van de Sterrekijkers gesmal-deelt, en sy doen by elck van die vier voornaem, noch twee andere, en maken sootwaelf Winden. En onse Schippers die nude geheele werelt door reysen, hebben den Hemel noch kleyneder gesplit, en twee-en-dertigh Winden gestelt, die se oock op haer *Compas* doen teyckenen. Maer voor ons, die geen reys na Oost-Indyen voor en hebben, staet niet soo veel te letten op het getal, als op den aert en krachten van de Winden. Want een yegelick, die, volgens het voorschrift van *Hippocrates*, voor sijn gesontheit goede forge wil dragen, moet wel letten, wat Winden dat in d'een ofte d'ander tijt gewent zijn te waeyen, en of sy werm, kout, zoel, vochtig, droog, ofte anders gestelt zijn; dewijl niet alleen de Lichamen, maer oock ons Gemoet lijdt verandering, na de gelegentheit van weder en wint; soo dat oock de geionde anders gestelt zijn als de Lucht droevigh en ontsfelt is, en als het schoon en droogh weder is, anders als het uyt den Westen, anders als het uyt het Zuyden waeyt, *Virgilius 1. Georg.* Also dat niet alleen de Lichamen radder zijn, maer het Gemoet lustiger en vrolicker, als een klare en heldere Lucht met een sacht windeken door-blaesen wert. Wy sullen dan den aert en kracht van elcken Wint in 't bysonder nu gaen aenwijzen.

Oosten Wint is meestendeel gesont, verheugt het gemoet: is 's morgens vroegh wat koel, 's middaghs en als de Son na 't Zuyden gaet wat zoel: maer midden in de Somer als de Son steekt, dan verhit hy, en ontsleeckt de gal, waer uyt de brandende Koortsen ontslecken: dan des Winters is hy wat sachter, en niet soo scherp en straf als de Noorde wint. Hy komt een groot eynde weeghs uyt het Oosten, 't welck als hy door-waeyt op het heefte van den dagh, en 't jaer, soo neemt hy onderwege veel drooge en heete dampen op: dewelcke hem groote hitte mede deelen. Hier van hebben de *Hebreën* hem genoemt den brandenden wint, om dat hy alle groente verbranden, en de aerde „verdrooght. Daer van lesen wy by *Jeremias*: Ick „sal haer als den brandenden wint voor haer vyanden „verstroyen, *Jer. 18.* En by *Ezechiel*: Siet sy is ge- „plant, salse dan voortkomen? Salse niet, wanneer „haer den brandenden wint raect, verdrogen? *Ezechiel 17.* Met desen selfden wint, houden sy, dat Godt de Roode zee tot den gront toe uyt-gedrooght heeft. Soo verhaelt oock *Jonas*, dat hy met desen brandenden wint door Godt verhit is geweest, *Jona 4.* Van gelijken oorsproncken natuer is by na **Oost-Zuyt-Oosten Wint**/ behalven dat gelijck hy aen de sincker zijde wat na het Zuyden daelt, oock van het Zuyden

een weynig deelachtigh wert. Hy is in de Somersche maenden heel heet, en verweckt heete Koortsen; en maect dickwils hier te Lande, alffer een algemeene Sieckte in swang gaet, gelijck veeltijts gebeurt, als hy waeyt, bloet-sweren, puyften, quade en besmettelicke geswellen in de liesen, en onder de oxelen, en quade vyerigheyt en vlacxkens over de huyl. Want alsoo hy een zoel wermte heeft, door eenige vochtige vermenginghe uyt het Zuyden, soo geeft hy eenige oorfaeck in 't bloet van ontfekinghe en bedervinghe. Maer in de Wintersche maenden brenghy hy een scherpe kou aen, waer op veel znee plagh te volgen, en soo scherpen rijp, dat de gene, die over de straet gaen, genoeg te doen hebben om neus, ooren, ooghen, en aensicht daer voor te bewaren. De naeste plaetse na het Zuyden beslaet den **Zuyt-Oosten**/ die Somers meestendeel klaer is, al is 't dat hy somtijts niet alleen de Lucht, maer oock ons Gemoet met wolcken verduyflet: want dewijl altemet ongestuymig is, so maect hy wel swaermoedigheyt, maer die lichtelick vergaet; alsoo hy soo scherp ofte straf niet en is, als wel andere.

Onder de Winden, die de Lichamen der Menschen tegen, en de gesontheit schadelick zijn, is de **Zuyt-Oosten Wint**/ van naturen en krachten werm en vochtig. Want als hy waeyt wert het aertrijck met regen bestort, en seer vervochticht, waer door de Vochtigheden des Lichaems lichtelick bederven. Hy verweckt oock sinckingen, waer uyt heesheyt, hoest, susefelingh, popelsy, gicht, en andere siecken ontsaen. Men siet oock dickwils, als hy langh achter een waeyt; dat de Vrouwen mis-dragen, en een grooten vloet krijgen. Want alsoo de steunfels van de Vrucht door de vochtigheyt verslappen, en de Lijf-moeder oock door deselve gladt en alleneckens open werdt: soo en kan het naelick geschieden, dat de nature vol-draeght, en regenhoude, insonderheyt als na een groote drooghte nat weder komt; het welck gelijck het voor drooge en galachtige Lichamen niet onbequaem en is, soo is het seer schadelick voor de vochtige, te weten Kinderen en Vrouwen, en die op moerassige en vochtige plaetsen wonen. En dit en geschiet niet alleen in onse Lichamen: maer ons Gemoet is mede, als de Zuyden wint waeyt, traegh, loom, slaperigh, en heel onlustigh. De reden is, om dat als dan de Vochtigheden van ons Lichaem sinelten, en de Zenuwen, zijnde het werck-tuygh van het Bewegen, losch maken. Welcke kracht wy oock aen andere dingen dagelicks sien. In huys is alles vochtig, hout-werck, dekens, lakens, kaerten, snaren, papier; de mueren van veel huysen druypen; het water is allefins onklaer. Daer alles, als de Noorde windt waeyt, suyer, klaer, en glinsterende is, soo dat men in 't water tot de gront toe sien kan. De oorfaeck is, om dat hy door sijne Kouw toe-fluyt, en neder-perft sekere vettigheyt, die daer op drijft.

Waer door hy de Zee veel klaerder maect, als de Zuyde, die met sijn werm en vochtigh blasen het water opent; gelijk wy sien, dat het kout water altijd klaerder is, als 't werm. Het selfde geschiet in 't Bloet en de Vochtigheden, welckers onuyverheyd met den Zuyden windt haer op-werpt, en een donckerheyd in de sinnen veroorfaect; maer blijft onder met den Oosten ofte Westen, ofte ander sachte winden. Hierom is 't, dat men verheugt en vrolick van herten is, als de Son door een helder weder blinkt; en dat men benaetwt van herten, en swaermoedigh is, wanneer het rou en duyfster weder is, en ongestuymige winden waeyen. Waerom, als het zal regenen, en dat de wint Zuyden, ofte Zuyt-West is, dan stincken de gemacken, goren, grachten, en andere plaetsen, daer vuylnis en onreynigheyd door-loopt, en dan bederven de eetbare waren, zoo datse soo lange niet bewaert en konnen werden. Op desen windt volghet oock wel hitte, gelijk daerom de Heere *Christus* tot de Joden seydt *Luc. 12.* Als ghy siet den Zuyde windt, waeyen, zoo seght ghy; Het sal heet werden, en het geschiedt. De Winden van ter zijden ofte tusschen beyden, die wat van het Zuyden afgaen, en een weynigh nae het Westen wijcken, hebben de selve kracht, als den Zuyden, en Zuyt-Westen, waer onder is, den *Zuyt-Zuyt-Westen* / het welck een ongestuymen en vochtigen wint is, beyde het Lichaem en 't Gemoet schadelick. Want dat hebben de wrevelige en ongestuymige winden, dat sy de vochtigheden in het onderste van het Ingewant, gelijk de pomp in de schepen, om-roeren: doagwelckers dampen de sinnen zeer ontstelt, en het Gemoet ontroeren ont-rust werdt. Het is hier te Lande seer gemeen dat sommige, die niet wel by haer sinnen en zijn, drie dagen oer men eenigh onweder ofte windt gewaer wort, seer malen en raten; waer van men dan gemeenlick seydt, *Ha sal waeyen.* En in tegendeel, als het schoon weder en stil is, soo siet men, dat de gecken dan oock bedaren, en haer stil houden. Nu onder de voorseydte winden, en isser geen heviger, als den *Zuyt-Westen*: want hy in de Somersche maenden donder en blixem voortbrenght, en groot onweder verweckt, maer en duert even-wel somers soo langh niet, als 's winters: want gelijk hy schierlick op-dondert, soo is sijn raten oock haest gedaen. Maer den *West-Zuyt-Westen* gaet hem noch te-boven, en duert meest het geheele Jaer deur, dan midden in de Somers hy wat sachter.

De *Weste Winden* zijn soo vochtigh niet als de Zuyde, maer vochtiger als de Ooste, dewijlse komen over een groote lenghte van de Zee, en dat de dalende Son soo veel niet en drooght, als de op-gaende ofte middagh Son. Dese zijn in het beginfel van de Lenten sacht, lieffelick, aengenaem; want door de gematighde wermte der Sonne verwermt zijnde, brengen bloemen en kruyden voort, maken alles wederom

levend, soo datse oock het bloet en de vochtigheden, die 's winters gelijk als gedoocken waren, verwecken; en verstroyende de wolcken van het Gemoet, het selve verquicken en verheugen. Even-wel alst nae de Winter gaet, zijn de Weste winden dapper ontfuy-migh, en beroeren het landt en de zee met een groot onweder: zijn mede soo schadelick om koude sieckten te verwecken, als de Zuyde; en brengen oock haer vochtighede mede. Soo seyde *Christus Luc. 12.* Als ghy een wolcke siet op-gaen van den Westen, terstont seght ghy: Daer komt regen, en het geschiet also. Nu de Winden die tusschen de Westen en de Noorden zijn, werden drie gestelt *West-Noort-West/Noort-West/Noort-Noort-West* alle sterke winden, en die de baren van de zee soo omroeren, datse de dijcken dickwils doen in-breken, en ons Lichaem oock veel sieckten toe-brengen. Want in de Lenten en Herfst, maer insonderheyd in de Maert, makense pijn in zenuwen en gevrichten, beven, schudden, en treckinghen in de leden, soo dat de gene die sulks onderhavigh zijn, weer-wijs werden, en het onweder weten te voor-seggen.

By dese is naest de *Noorde Wint* / kout en droogh van aert, als komende van plaetsen, die met ysen znee bedeckt zijn, en die met geen Son beschenen en werden, meestendeel klaer, hoe-wel somtijds wat regenachtigh, hy versacht de woestheyd van den Noort-westen, en West-Noort-Westen: want als sy langh genoegh gebaert hebben, en by-na moede zijn, dan houdense met een Noorden wint op, soo dat het weder dan stilt, hoe-wel dat hy oock 's winters somtijds ongestuymigh genoegh is, en dapper waeyt, waer door hy mede sinckingen verweckt, maer geheel op een ander manier, als den Zuyden wint. Want door desen sinelten de Vochtigheden, en vallen van sels uyt het Hoofd: waer door de Zenuwen, die het Lichaem doen roeren, komete verslappen, even-eens gelijk men siet, dat als dan mede de sinren los werden, en recken; het hout oock van vochtighede opswelt. Maer de Noorde-wint perft de vochtighede uyt, gelijk men uyt een spongye het water drückt. En op wat tijdt van het jaer dat de Noorde-wint waeyt, so verkouwt hy de Lichamen, treckt de openingen toe; suyvert de Lucht, en de natuerlike wermte na binnen dringende, helpt de verteringe. En daer de Zuyde winden de gestaltenis van 't Lichaem los makende, en de leden verslappende, de menschen, luy, traegh; slaperigh, en onbequaem tot eenigh werck, ofte oefeninge maken; daer stellen de Noorde winden de Lichamen vast, sterck, lustigh en tot alles bequaemer, voornamelick in de geene, die wat vochtigh van natueren zijn. Want in soodanige werden alle wercklingen dan beter nygevoert, en alles gaet gefonder toe; gelijk oock de vochtige Lucht best is voor de geene, die droogh en dor zijn; want daer door beven sy minder van koutw, en werden minder van de hitte verbrandt.

Men

Mén bevint, dat, wanneer de Noorde winden waeyen, het water van de Zee veel klaerder is, als wanneer die uyt het Zuyden de overhand hebben. De oirfaek magh wesen, om dat de Noorde winden het water door haer kouw toe-trecken, en alsoo doen sincken sekere vet-tigheyt, die daer gemeenlick op-drijft. In tegendeel hebben de Zuyde winden, door haer wermte, en voch-tigheyt, een openende kracht; gelijk wy sien, dat kout water altijd klaerder is, als werm.

De wijl dat dese twee winden **Zuyden** en **Noort-****den**, en de gene, die de selfde naby komen, door geheel Europa met jaerlicksche gebeurte waeyen, (want als den eenen ophout, dan begint den anderen, en al is het dat de andere mede haer beurt hebben, so en dueren sy evenwel maer een korten tijt) soo moeten wy op dese twee meest acht nemen, niet alleen in de bewaringe der Gesontheit, maer oock als wy ons op reys willen begeven. Want de ervarentheit leert, dat den **Noort-Oosten** wint/die's nachts begint te waeyen, geen drie dagen so en blijft staen: 't welck *Homerus*, na de getuy-genis van *Aristoteles*, 26. *Prob.* 9. oock aengewesen heeft in de dwalingen van *Ulysses*. Den **Noort-Oosten** is de middelste tusschen Oosten en Noorden, wat meer na het Noorden is den **Noort-Noort-Oosten**; en meer na het Oosten den **Oost-Noort-Oosten**. Dese en is so onstuymigh niet, als den Noort-Oosten: noch soo spits kout niet, om dat hy de Son naerder is.

Behalven dese gemeene Winden, zijnder noch eenige Landen eygen en besondere Winden, die niet verre van daer haren oorprongk en hebben, ende en waeyen daerom oock niet buyten die palen. Dese doen den aert en nature van de voornaemste Winden veranderen.

Veel en sterck in de wint te loopen, vermoeyt het Lichaem niet anders als een sterke oefening. Een stille Lucht en die met geen winden beweeght en wert, al schijntse sacht en liefvelick te zijn, indiens even-wel niet gins en weder beroert en wert, komt mede, gelijk stil-staende water, te bederven. De wijs-gerige *Plato* schrijft in 't 5. Boeck van de Wetten, dat door het veel waeyen van verscheyde Winden, de Menschen stout en korfel werden: waer uyt af te nemen is, dat niet alleen het Lichaem, maer oock het Gemoet door de winden verandert.

Van het onderscheyt der Plaetsen en Landen, en welcke de gesontste zijn.

Het IV. Capittel.

Soo ghy misschien een huys voor u begeert te bouwen, Soo let wel op de plaats, of 't mocht u wel berouwen; Want die een quaet geweest tot sijne woningh kiest, 'T is seker dat hy veel van sijnen lust verliest. Indien ghy neder-slaet ontrent onzure poelen, Ghy sult als merter hart het ongemack gevoelen;

En soo ghy neemt verblijf ontrent een siltigh strand, Het sal u schade doen, soo haest de sonne brant. Die in een vochtig dal sijn woonplaats heeft genomen, Hem sullen voor gewis veel siecken overkomen; Maer die op hooge stal haer tenten neder-slaen, Die zijnder in 't gemeen al wy wat beter aen. Maer op dit gantsch beleyt is wy al meer te seggen, Ghy dient hier met verstant u saken aen te leggen; Doch voor een korte les, siet datje neder-slaet Daer Vocht en daer het Drooghe in gelijcke maet.

WT het gene in de voorgaende Capittelen ver- klaert is, en valt niet swaerlick af te nemen, wat plaets ofte Lant voor ons lichaem bequaemt en ge- sountst is; namelijk in 't welck de gestaltenis des Luchts foodanigh is, dat de vochtigheyt en drooghte by-na gematight zy, maer een weynig na de wermte trecke, en dewelcke (soo spreekt *Iustinus*, van Egypten in 't 2. Boeck van sijn Historye) noch door groote hitte ons Lichamen verbranden ofte verdroogen, ofte door groote koude kan doen verstijven; maer matelick on- se wermte onderhout en verquickt, en de beste stoffe geeft tot onderhout van de levendige geesten; en de gestaltenis onses Lichaems met geen uytmytende hoedanigheden en verandert: daer de Lenten gematigt zijn: de Somersche hitte bequaem, om de vruchten rijp te maken; de Winter wel kout; maer die nochtans door te fellen koude onse Lichamen niet en beschadi- ge. Alwaer de Lucht alsoo gestelt is, daer is voorseker het Landt vruchtbaer, en daer vint men van alles in overvloet, en daer zijn de Luyden van bequame ge- daente en wesen, blofent van aengesicht, niet te wilt of te loom van manieren, geestigh en bequaem tot alle konsten, en leven derhalven aldaer door de banck lan- ge, en in voorspoedige gesontheit. Soo dat een yege- lick, die sijn gesontheit en leven lief heeft, wel magh letten, op wat plaetse hy hem neder-slaet. Waer op siende *Aristoteles*, seyt (5. *Politic.* 11.) dat men in het bouwen van een Stadt, voor-al behoort te sien, op de gesontheit van de plaetse. Want dat men insonder- heyt moet sorge dragen voor de gesontheit van de in- woonders: en dat de selve hangt aen goet lant, hoogh gelegen, in goede lucht, en water, en op gelonde win- den: daer geen Moerassen, stil-staende ofte stincken- de wateren ontrent en zijn.

De Steden, die tegen de opgaende Son, en in 't Oo- sten leggen, werden van *Hippocrates de aer. loc. & aquin.* en *Aristoteles* 7. *Politic.* 11. voor de gesontste gehou- den: om dat deselve (gelijk *Varro* seyt) somers de Scha- duwe, en 's winters de Son hebben. Na dese komen de gene, die in 't Noorden leggen, om dat de Winden, daer van daen komende, de Lucht suyveren, en de Lig- hamen verstercken, en voor bedervinge bewaren.

Die op heete plaetsen, en in 't Zuyden gelegen, haer woon-plaets hebben, en de Noorde winden niet en voelen, sultigh en dick water besigen, die zijn slap;

en hebben soo grooten lust niet tot eten en drincken, gelijk *Hippocrates* schrijft. Soodanige zijn veel sinckingen, loopen, en koortschen onderworpen: en indien het Landt seer heet is, gelijk *Moren-landt* en meest heel *Afriicken*, daer zijn de inwoonders noch veel slapper (door het vervliegen van de inwendige wermt, die van deuyterlike hitte uyt-getrocken werdt) van kort leven, kleynhertigh, bruyn en verbrandt van verwe, gekrult van hair: maer lucht en vlijtigh van lichaem. Indien *Leo Afer*, en *Fr. d' Alvarez*, die geschreven hebben de *Hiistoye van Afriicken* en *Moren-landt*, acht genomen hadden, op dese natuerlike reden, sy en zouden soo grootelicks niet verheven hebben de ongelooftlike soberheydt van die volckeren: want sy en zijn niet sober, uyt liefde van de soberheydt, maer om dat sy geen grooten lust tot eten en drincken kunnen krijgen, door dien dat haer deinnerlike wermt ontbreekt. Het selve mogen wy oock van *Spaengiaerts*, *Italianen*, en diergelijke seggen.

Die in de *Dooztsche* en koude Landen wonen, worden met kouwe en ongefonde winden doorwaeyt, zijn van de Zuyde winden bevrijdt, hebben kout en straf water, maer dat even-wel soet is. Dese zijn wacker en sterck van Lichaem, haer natuerlike wermt is veel, sy zijn stout, kloeckmoedigh, bleyck van verwe, vlesigh, poeselachtigh, insonderheydt soo by de kouwigheydt van het Landtschap eenige vochtigheydt is. Soo zijn de *Duytsen*, *Fransoisen*, en *Engelschen*, en voornamelick de *Nederlanders*. Dese zijn van naturen groot van eten, seydt *Hippocrates*: maer waerom en heeft hy daer niet bygevoeght, en groot van drincken? Want 'tis beyde waer. De *Grieksche* poet *Anacreon* noemt hier om een grooten, ofte (gelijk de *Duytschen* seggen) een statelicken dronck, een *Scythischen dronck*, nae het landtschap *Scythia* in 't Noorden gelegen; en die van *Lacedaemonyen*, alsse lustigh vegen wilden, hieten dat *Scythizeren*, gelijk *Atben* schrijft 10. 12. Siet *Erasmus* Ch. 2. Cent. 3. *Adag.* 17. De *hiistoy-schrijver Tacitus*, in sijn Boeck van de manieren der *Duytschen*, seydt dat deselve veel drincken, en weynigh eten, om de kouwigheydt en onvruchtbaerheydt van haer landt. Maer hy heeft ongelijk. Want dewijl haer inwendige wermt, door de uyerlike kouw sterck is, soo kanse oock veel verteren, en derhalven kunnen soodanige niet minder eten, als drincken. Siet hier van, tegens *Aristoteles* mijn weerde meester *Ger. Vossius* 3. *Physiol.* *Christ.* 36. Sulcke luyden, seydt *Hippocrates*, zijn meer wildt, dan geset van manieren, sy zijn langh van leven, om de sterckte van haer natuere, en krachten: even-wel pleuris, loopende oogen, bloeyen uyt de neus, en heete koortschen onderworpen.

Die haer op vochtige plaetsen onthouden, (als de *Hollanders*, *Zeeuwen*, *Vriesen*, en diergelijke) zijn glat van huys, los en slap van gewrichten, maer fraey

van aengesicht, gelijk *Avicenna* seydt. Dese werden met langhduerige sieckten gequelt, en vallen dickwils in sinckingen: gelijk in tegendeel de *Lichamen* in drooge Landen, (als *Spaengien*, *Perfyen*, *Arabyen*, &c.) hart, vast, sterck, en wacker zijn, en soo onderwerpen niet de gebreken, die uyt vochtigheydt ofte bedervinge veroirsaken.

Die hooge en berghachtige plaetsen bewoonen, zijn fris, sterck, gefont, mogen wel tegen den arbeyt, leven langh, en zijn tot alle wercken bequaem.

Die in leege en holle plaetsen leven, insonderheydt in valleyen, die in 't Oosten ofte Noorden bergen voor haer hebben, alsoo sy van geen gefonde winden doorwaeyt en konnen werden, en 't gene niet doorwaeyt en wert, de bedervinge onderworpen is, soo en is 't niet mogelijk, of soodanige menschen moeten veel sieckelick zijn. Hebben daer-beneffens geen moedt, noch stoutigheydt, gelijk die op de bergen wonen. Sonder reden verwondert hem dan de vermelte *Leo*, dat de inwoonders van den hoogen bergh *Mogza*, in *Afriicken*, blanck, groot en sterck, en die in 't platte lant wonen, kleyn, slap, en swart zijn. Want de *Menschen*, de *Beesten*, en de *Boomen* van 't gebergte zijn door de bank van veel stercker nature, als de andere.

Ja d'oude luyden van hondert jaer op den bergh *Atlas*, zijn noch kloeck, gelijk *Leo* betuyght. Dese sterckte van de bergh-luyden, maect dat sy seer voor de vryheydt strijden, en haer niet lichtelick onder eens anders gebiedt en laten brengen. Gelijk men heden-daeghs aen de *Switsers* ziet, en by de *Romeynen* eertijts geproeft is, aen de bergh-luyden van *Genua*, die haer geweld meer als hondert jaer tegen-gefaen hebben, ende en konden geenfins overwonnen werden, voor datse in 't platte lant verplaetsen; doen waren se eerst stil, en onderdanigh, gelijk in de *Romeynsche Hiistoye* van *T. Livius* te lesen is. Soo siet men oock dat de vruchtbaerheydt ofte d'onvruchtbaerheydt van een Landtschap, door de natuerlike genegentheyt van den Hemel eenighfins verandert. Daerom seyde de vermelte *Livius*, dat de Luyden van een vet en weeligh lant gemeenlick loom en plomp zijn. In tegendeel maect de magerheyt; en onvruchtbaerheydt van een lant de inwoonders door noot sober, en daerom gau, neersigh, en sorghvuldigh; gelijk waren die van *Athenen*, alwaer de ledigheydt met de doot gestraft werde. De onvruchtbaerheydt was mede oorsaeck, dat *Athenen* soo groot en vol volck was, het welck oock aen andere steden gebeurt. Want de vyanden en willen soo niet aen een dor en mager Landt, en het volck levende in ruste, vermeerdert, en is genootsaeckt handel te drijven, en te arbeeyden. Soo sien wy dat *Norenbergh*, het welck op een seer onvruchtbaere plaets leyt, de grootste stad van 't *Rijck* is, en vol van de beste *Konsteners* den Werelt, als oock zijn de steden *Limoges* in *Vranckrijck*, *Gen* in *Vlaenderen*, *Genua* in *Italyen*. En gelijk men siet, dat in een

dor

dor en woest Landt, 't welck vol klippen en bosschen is, de lieden woest en wildt van manieren zijn, oock argh, behendigh, en gaen van verstant: soo zijn mede haer Lichamen hart, en sterck tot allen arbeeydt. Oft nu beter is een stadt te bouwen in mager, ofte in vet Landt, siet daer van het 5. *Discorso* van het twaelfde Boeck, in Italiaens over *Tacitum* geschreven by *Scipione Amirato*.

Die aen de Zee woonen, zijn wat gematiger van complexie, ofte gematigheyt, soo even-wel, dat de wermte de overhand heeft. Want de plaetsen aen de Zeekant, zijn wermers, als die binnen in 't Land leggen.

De alderquaetste woon-plaetsen zijn ontrent de Moerassen, ofte vuyle ende stinckende wateren. Want Moerassen, poelen, stil staende wateren, ofte die heel sacht loopen, geven Somers wermte dampen op, en hangen 's winters vol kouwe nevel en wolcken, dewelcke indienste door de kracht van gefonde winden niet wechgedreven en werden, ofte dat, (gelijck geseyt is) deselve niet door de Zee, ofte Rivieren over en loopen, brengen het vee en de menschen de pest aen, en doen oock kleyne en scherpe-bijtende vliegkens voortkomen, die met groote menigte ons bestormen. Daer beneffens groeyen in alle moerassen vorssen, aelen, padden, slangen, en diergelijcke quade gedierten, dewelcke de winterse vochtigheyt in de Somer misfende, de moerassen door de hitte verdrooght zijnde, de Lucht vyerigh maken, en met fenijnigheyt ontfleken: waer uyt veel verborge en besmettelicke siekten voort-komen.

Nu alsoo hier te lande de Steden, en infonderheydt de Dorpen, meestendeel seer leegh, en midden in het water gelegen zijn, en, dienvolgende, dampigh en vochtigh, het welck veel stinckingen en andere siekten veroirsaeckt: soo en is niet beter, als den grondt van de Huyfen seer hoogh boven de straat te stellen, op dat de vochtigheyt, die anders van buyten in de Huyfen sijt, nae buyten mocht uytgeperst werden. By dese gelegentheydt en dunct my niet ondienstigh te verhalen van wegen de stofte, daer men de huysen van bouwt. In 't gemeen en iser niet schadelicker, als te bewoonen een Huys dat verseh gemetselt is, om den quaden damp van de kalck, gelijck mede de geschiednisse van den Roomschen borgemeester *Catulus* bewisen werdt in 't tweede deel, 1. Boeck en cap. 11. van den *Schat der Ongesontheyt*. Hier op staet het Spreekwoort: *Een nieuw Huys laet bewoonen, het eerste jaer door u vyandt, het tweede jaer door u vriend, het derde jaer door u selfs*. Van alle de stoffen, daer de Huyfen af gemaeckt werden, oordeelt de *Baron Verulam*, in 't selve Boeck van sijn *Natuurlicke Historie* op 't achtste Capittel, dat de gebackte Steen (gelijck wy hier oock meest gebruycken) de beste en gesontste is, als door het vyer gesuyvert zijnde van sijn elementarische hoedanigheden. Wy sien, sevt hy, dat de Steenen, en het Hout deelachtigh werden van de hoedanigheyt des Lachts,

en ons vertoonen de veranderingh des tijds, door het sweet, ofte de vochtigheyt, dese uyt-geven: soo dat onmogelick is, dat de Lucht van de Huyfen, die van vochtige Steen, ofte Hout gebouwt zijn, zonde suyver, ofte het bewoonen gefondt wesen. En om te bewijsen hoe dese stoffen haer elementarische onsuiverheyt behouden, brengt hy by, dat in Schotlandt de steenen, daer sy mede merselen, gehouden werden aen de oever van de Zee, die de selve tweemaal daeghs over-vloeyt, en af-loopende wederom drooghlaet. Soo dat de inwoonders van dat Koninghrijck, oock die verre van de Zee gelegen zijn, seker konnen werten de nyre van ebbe, en vloet, uyt het sweeten van haer muynen. Waer op hy oock de oirsaeck leydt, dat de Schotten zoo veel met Sinckingen gequelt zijn. Maer gebackte Steen, seydt hy, en is dese veranderinge van tijt niet onderworpen, en behout altijt den selfden aert. En dat de *Cedar* soo qualick niet te bekomen was, hy zoude raden, en wel te recht, de Huyfen daer van te bouwen, om van dat hout, zijnde vyandt van de bedervinge, een goede, en aengename Lucht te krijgen. In Yerlandt (dat geen vergif en kan lijden) waft hout, daer noch raegh, noch spinnen-koppen aen en komen, gelijck onder andere te sien is in 't Hof van Hollandt, en West-munster in Engelandt, die van het selve gemaeckt zijn. Wat vorder de Kamers in een huys aengaet, die en dienen niet leegh van verdiepingh te wesen, om dat de Lucht in de selve te seer benacur, en bedwelmt werdt. Sy en behoeven oock niet doorboort met al te vele vensters; want daer door wert de Lucht al te seer beroert, en dien-volgende ongelijck, het welck tegens de Gesontheyt strijdt. Even-wel moeten sy al dickwils verlucht werden, dewijl de Lucht anders vermufft, gelijck men oock siet dat het Water, 't welck langh sul staet, bederft, en groote stanck van hem geeft. Is oock gelonder, dat de vloer geleyt wert met gebackte pluyvuysen, dan met blauwe, ofte witte gehoude steen, als te kout en te vochtigh zijnde. Maer alderbest, en droogst is, een houtte vloer, en dienvolgende de gesontste.

Die in 't *Oosten* woonen, zijn de aldergesontste: want haer wermte en kouwigheyt, gelijck *Hippocrates* schrijft, is gematicht. Daer by hebbense, seydt hy, klaer, suyver, wel-ruyckent, en lieffelick water, om dat de op-gaende Son het selve verbetert. De luyden zijn daer van fraeye en blofende verwe, om datse van binnen het beste bloet hebben. Want de verwe van buyten is een seker teken van de vochtigheden, hoese van binnen gestelt zijn, gelijck *Galenus* betuyght in sijn uytlegginge op de 2. kort-bondige spreucke van *Hippocrates* in 't 1. Boeck. Sy hebbē een klaer en klinckende stemme, om de goede gestaltenis van de deelen, door dewelcke her geluyt schiet: sy zijn vier-schoten, en gematight van Licham, om de gematigheyt van het Lantichap. De welcke alsoe de Lenten aldergelijckst is, en midden in de gematigheyt van lutte en koude, so

moet volgen datse Menschē van de beste nature voortbrenght: en derhalven al dat daer groeyt van koren, vruchten, plantsoenen, vee, geseentē, moet in den eersten graet van goetheyt gestelt werden, volgens de getuygenisse van *Hippocrates* in sijn meer-gemelt Boeck van de Lucht, Wateren en Plaetsen. Daer vallen weynigh siekten, en die niet doodelick: soo dat de Menschen aldaer in een voorspoedige gesontheyt langh leven. Voor soodanigh, te weten, voor het alder-gematighste Lant, wert gehouden 't gene dat onder de *Linie* leyt, recht in 't midden tusschen beyde de *Polen*, hoewel daer vele Scribenten tegen zijn. De Prince onder de Arabische Genees-meesters *Avicenna* leert sulcks met klare woorden. Maer *Aristoteles* 2. *Meteor.* 5. en *Averroës* in *Comm.* 2. *Coll. ult.* zijn so verre hier van, dat soodanige plaetse de bequaemste soude wesen om te bewonen, datse seggen onmogelick te zijn aldaer te bevestigen: maer also de selve volkomenlick wederleyt zijn van *Manardus* 7. *Epist. Med.* 1. en datse oock strijden tegen de ervarentheyt, soo en is 't niet noodigh van de waerheit hier over vele woorden te makē. 't Is kennelick uyt de vaert van ons, en de Portugijsen, dat onder de *Linie* groot volck woont, seer rijke en groote eylanden leggen, en daer heel gefonde Lucht is, te *Samatra* insonderheyt, 't welck om hare groote eertijts voor een ander werelt gehoude werde, *Plin.* 6. *Nat.* 22. en *Zeilan*, waer van *Ludovicus Romanus* schrijft 6. *Navigat.* 4. dat het leyt onder de *Linie*, en van soo goede en gematighde Lucht is, dat het schijnt daer altijd Mey te wesen. In dit Eylant, seyt hy, dat de inwoonders noyt hitte, noch koude en voelen. De selfde getuyght 2. *Navig.* 9. van *Ramen*, een stadt in geluckigh Arabien op het Oosten gelegen een weynigh boven de *Linie*, hebbende het vruchtbaerste aerdtrijck, en de gematighste Lucht, dat de luyden aldaer over de hondert en veertigh jaer geluckigh leven. En dat *Cancieten* oock soo getempert is, dat men daer Somers over geen hitte, noch 's Winters over de kou niet en klaegt, Ja dat daer goede, eenvoudige, en oprechte luyden wonen, wert getuyght by *Columbus* in 't 110. cap. van sijn reysen. 't Welck al te samen een groote gematightheit van 't Lant beteyckent. Daer nochtans dat Eylant onder den circkel *Capricornus* leyt, alwaer meer hitte, als onder de *Linie* behoorden te wesen. 't Welck oock van 't lant *Parias* genoemt, *Americus Vesputius* schrijft in 't eerste Boeck van sijn Reysen. Daer de Luyden, na de getuygenis van andere, over de hondert en vijftigh jaren leven. Die oock seggen, datter onder de *Linie* veel gewoont wert, en geen groote ongematightheit en is, maer dat die Landen meer nae de hitte als nae de kou welen, om dat twee-mael des jaers de Son aldaer recht boven den top staet, en haer stralen recht neder schiet, waer door die Landen nootfakelick seer moeten verhitte. Dit zy genoegh van de wooninge onder de *Linie*.

Die in 't *Westen* wonen, leven heel ongefont, om dat soodanige Steden de gefonde winden, die uyt het Oosten waeyen, niet en hebben, en voor de heete winden open leggen. Desē hebben geen klaer, maer dick water, om dat de Son in die plaetsen de Lucht lancksaem verlicht, waer door de wateren nootfakelick dick blijven. En in de Somer waeyen koele winden, en den dou valt: dan de Son verbrant de Luyden, waerom sy leelick van verwe, en ongefont van Lighaem werden. Sy trecken dicke, grove, en onsfuyvere Lucht, om dat de selve niet veel van de Son verklaert, noch van de Noordtsche winden door-waeyt en wert. Waerom de Menschen aldaer lichtelick heefch en haersch van stem zijn, en veel sinckingen, en verdervingen onderworpen.

Om te besluuten, alsoo wy de Eergierigheyt, en Hoovaerdye misprijen, soo sullen wy, over de matigheyt van het bouwen der wooningen, hier by-brennen de stichtige vermaninge van *Musonius* by *Stobaeus* *Serm.* 1. „ Dewijl wy Huysen timmeren, om bedeckt te zijn, soo segge ick, dat de selve van wegen de noot-sakelickheyt moet gemaectt werden, om de scher-pigheyt van Hitte, en Kouw uyt te houden, en datse zijn een borst-weeringh voor de Son, en de Winden. In het korte, het gebruyck dat een Speloncke geeft, die van de nature soo gemaectt is, en een Mensch kan herbergen, het selve moeten wy oock van een Huys hebben, soo veel te ruymmer, so ghy immers wilt, dat daer in gebergh kan werden, al dat tot onderhout noodigh is. Maer waer toe dienen de marbere pylaren, die van soo verre gebracht, en met soo veel moeyten gemaectt werden? Waer toe de vergulde, en soo kostelick toegemaecte kamers? Zijn die niet alle tot overvloet, en onnoodigh, sonder dewelcke men kan leven en gefont zijn, en die veel van onderhoudt kosten, waer mede men het gemeen, en de vrienden in 't bysonder soude konnen goet doen? En voorwaer en is 't niet heerlicker vele met weldaden te verplichten, als heerlick te wonen? En is het mede niet eerlicker voor een eerlick man, kosten te hangen aen een mensche, als aen hout en steenen? Is 't oock niet nutter vele vrienden te hebben, als een prachtigh huys te besitten? En wie heeft oyt soo veel voordeel getrocken uyt het bewonen van een groot huys, als uyt de mildadigheyt, die hy sijn borgery beweest? De Vorst van Athenen *Simon*, soon van *Miltiades*, kan ons hier tot bewijs dienen. Selver de Turcken en houden niet van groote gebouwen, om dat die, gelijk sy wel seggen, schijnen te beteyckenen, al of wy hier altijd meenden te blijven, daer nochtans den tijt van ons leven (gelijk hier voor verhaelt is, en elck wel siet) kort is, en als een schaduwē voor by gaet. *Stratonicus* de dertelheyt van die van *Rhodus* bespottende, seydte, datse timmerden, als of sy onsterfelick waren, en aten, en droncken, al of sy niet langete leven en hadden.